

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Liljana Poplatnik

Pojav in problematika bega možganov iz Slovenije – med nujno in izbiro

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Liljana Poplatnik
Mentor: izr. prof. dr. Anton Kramberger

Pojav in problematika bega možganov iz Slovenije – med nujo in izbiro

Magistrsko delo

Ljubljana, 2017

»Poleg tega bo (prisilno) zadrževanje ljudi v domovini, četudi bi bilo resnično izvedljivo, le malo zaleгло. Možgani namreč niso nekaj statičnega: če so ujeti v Kinšasi, kjer vladajo nevzdržne razmere, bodo ušli mnogo prej, preden bodo dejansko prispeli v New York.« (Bhagwati, 2012)

ZAHVALA

Najlepše se zahvaljujem mentorju izr. prof. dr. Antonu Krambergerju za vso pomoč, koristne nasvete in dragocene napotke pri nastajanju magistrskega dela.

Posebej hvala pa tudi vsem mojim, ki so mi kakorkoli pomagali v času študija in me potrpežljivo podpirali vse do konca.

Pojav in problematika bega možganov iz Slovenije – med nujo in izbiro

Selitve oziroma migracije so stare toliko, kolikor je staro človeštvo samo. Ljudje so se v iskanju boljšega življenja selili v vsej svoji zgodovini. Beg možganov – ožji tok vseh migracijskih procesov – je realnost današnjega časa, in čeprav je imel pojem v preteklosti negativen prizvok, številni teoretiki dokazujejo, da ni nujno tako. O obsegu tega pojava je kar nekaj nejasnosti, saj so meritve mobilnosti visoko usposobljenih posameznikov med državami težko izvedljive in zato pomanjkljive in načeloma zahtevajo interdisciplinarno obravnavo, ki vključuje različna področja.

V svojem delu obravnavam problematiko migracij in predvsem bega možganov tako v svetu kot v Sloveniji. Iz Jugoslavije (pred- in povojne) so se večinoma izseljevali iz predelov, ki so bili najbolj razviti, toda stopnja razvitosti v predelih izseljevanja je bila praviloma nižja od stopnje razvoja držav, kamor so se priseljevali. Na osnovi novejših raziskav sklepamo, da to še toliko bolj velja za beg možganov. Za majhno Slovenijo s padajočo nataliteto, problemom staranja prebivalstva in brez posebnih naravnih virov je dobro poznavanje problematike in trendov na področju meddržavnih migracij še posebej pomembno, saj tako izgublja mlade strokovnjake, ki bi jih nujno potrebovala doma, tako za tehnološki kot tudi gospodarski razvoj. Zdi se pa, da izobraževalni sistem prehitve gospodarstvo in njegovo povpraševanje po usposobljenih kadrih, saj razvojne politike, investicije in trgi dela pri nas pretežno strežejo povprečno zahtevni tehnologiji in zanjo usposobljeni delovni sili. Zato se v Sloveniji že več desetletij periodično pojavljajo vse močnejši presežki najbolj usposobljenih, ki svoje mesto iščejo v razvitejši tujini. Težko pričakovanega razvojnega obrata v tem smislu na obzorju za zdaj ni videti

Ključne besede: beg možganov, migracije, visoko usposobljeni kadri, Slovenija.

The phenomenon and problem of brain drain from Slovenia - between necessity and choice

Migrations are as old as humanity itself. People were migrating throughout its entire history in search of better life. Brain drain – the narrow stream of all migration processes - is reality of our time and even if this term had a negative connotation in the past, many theorists show that this is not necessarily so. There is lots of confusion in the scope of this phenomenon, because the measurement of international mobility of highly qualified personnel is difficult and therefore inadequate and generally requires an interdisciplinary approach that involves different areas.

In this work, I am dealing with the issue of migration and especially brain drain in Slovenia and worldwide. From pre- and post-war Yugoslavia people mostly emigrated from the most developed areas, but the rate of development in these areas has generally been lower than the rate of development of the countries to which they immigrated. For Slovenia as a small country with declining birth rate and aging population, and no specific natural resources is important to know the statistics and trends in international migration, because Slovenia is losing young experts, who would be imperative needed at home due to accelerated technological and economic development. It looks, however, that the educational system is ahead of the economy and the demand for qualified professionals as development policy, investment and labor markets in our country mainly use the average complexity technology and its average trained workforce. Therefore, in Slovenia are periodically appearing more and more severe surpluses for the high qualified personnel, who then seek their work place in more developed countries abroad. Long-awaited development in this field is still not seen on the horizon.

Keywords: brain drain, migration, highly qualified personnel, Slovenia.

Kazalo vsebine

1	UVOD.....	7
1.1	OPREDELITEV TEME IN PROBLEMA.....	7
1.2	PROBLEM IN RAZISKOVALNO VPRAŠANJE.....	9
1.3	METODOLOGIJA.....	10
2	MEDNARODNE MIGRACIJE.....	14
2.1	OPREDELITEV POJMA MIGRACIJE.....	16
2.2	ZGODOVINA MIGRACIJ.....	17
2.3	KLASIFIKACIJA MIGRACIJ.....	18
2.4	TEORIJE MIGRACIJ.....	21
3	SLOVENIJA IN MIGRACIJE.....	24
3.1	PERIODIZACIJA OBDOBIJ MIGRACIJ NA SLOVENSKEM OZEMLJU.....	24
3.1.1	Antika.....	24
3.1.2	Srednji vek.....	24
3.1.3	18. in 19. stoletje.....	25
3.1.4	20. stoletje.....	26
3.2	GLAVNI PROUČEVALCI MIGRACIJ NA SLOVENSKEM.....	26
3.2.1	Franc Šušteršič (objava leta 1894), Jurij Trunk (objava leta 1912) in Jože Zavertnik (objava leta 1925).....	27
3.2.2	Ivan Tomšič (objave leta 1939 in 1940).....	27
3.2.3	Peter Klinar (objave leta 1976 in 1985).....	29
3.2.4	Marjan Drnovšek (rojen leta 1948).....	29
3.3	ŠTIRJE VALOVI MIGRACIJ V 20. STOLETJU.....	30
3.3.1	1. val – čas množičnega izseljevanja (80. leta 19. stoletja – leto 1914 oz. 1924).....	30
3.3.2	2. val – med obema vojnama (1918–1941).....	30
3.3.3	3. val – ekonomski izseljenci v 60. in 70. letih 20. stoletja.....	31
3.3.4	Slovenija od leta 1991 do danes ali 4. val.....	31
4	BEG MOŽGANOV KOT OŽJI TOK VSEH MIGRACIJ.....	32
4.1	DEFINICIJE POJMA BEG MOŽGANOV.....	33
4.2	FAKTORJI, KI BOTRUJEJO NASTANKU BEGA MOŽGANOV.....	34
4.2.1	Dejavniki odbijanja (push) in privlačevanja (pull).....	34
4.2.2	Načrtno spodbujanje odhoda iz izvornih držav.....	35
4.2.3	Načrtno privabljanje visoko usposobljenega kadra v ciljnih državah.....	35
4.2.4	Omejevanje migracij.....	37

4.2.5	Vprašanje človekovih pravic.....	38
4.3	GLAVNI DRUŽBENI UČINKI BEGA MOŽGANOV	38
4.3.1	Glavni družbeni učinki za izvirne države	39
4.3.2	Glavni družbeni učinki za ciljne države	40
4.3.3	Kroženje možganov – pozitivni učinki za izvirne in ciljne države	41
4.3.4	Možni učinki na globalni ravni.....	42
5	BEG MOŽGANOV V SVETU	43
5.1	ZGODOVINA BEGA MOŽGANOV	43
5.2	BEG MOŽGANOV PO SVETU	45
5.3	FENOMENOLOGIJA OBLIK	46
5.3.1	Low skilled – nizko usposobljeni kadri	47
5.3.2	High skilled – visoko usposobljeni kadri.....	47
5.3.2.1	<i>Mednarodni študenti.....</i>	<i>48</i>
5.3.2.2	<i>Znanstveniki (učitelji in raziskovalci).....</i>	<i>49</i>
6	SLOVENIJA IN BEG MOŽGANOV	50
6.1	ZAČETEK SPREMLJANJA BEGA MOŽGANOV	50
6.1.1	Ivo Furlan in Jože Šter (objavi 1974)	50
6.1.2	Stanislav Južnič (rojen 1955)	51
6.1.3	Irena Gantar Godina (rojena 1950)	51
6.2	SPREMLJANJE IN RAZISKOVANJE BEGA MOŽGANOV DANES.....	52
6.3	KAJ KAŽEJO NOVEJŠE RAZISKAVE.....	54
6.4	BEG MOŽGANOV ZNOTRAJ SLOVENIJE.....	57
6.5	STANJE – DOGAJANJE PO LETU 2008	58
6.6	SOCIALNO-PSIHOLOŠKI VIDIK BEGA MOŽGANOV.....	61
6.7	RAZVOJNI PROBLEM BEGA MOŽGANOV IZ SLOVENIJE	63
6.7.1	Kaj narediti, da strokovnjake zadržimo doma oziroma jih pritegnemo nazaj?	64
6.7.2	Strategija krožne migracije.....	65
6.7.3	Privabljanje (visoko)kvalificiranih državljanov tretjih držav v Slovenijo	66
7	SKLEPNA RAZPRAVA.....	68
8	LITERATURA	74

1 UVOD

1.1 OPREDELITEV TEME IN PROBLEMA

Mednarodne migracije v sodobnem svetu so prepletene s procesi globalizacije in nadnacionalnimi integracijami (Lapuh 2011). In v tem času so postale pomemben dejavnik socialnega, ekonomskega in političnega razvoja, saj gre za proces, ki ga države vedno pozorneje spremljajo in želijo tudi na nek način voditi. Na eni strani si države želijo privabiti izobražene kadre, ki bi lahko pomembno prispevali k njihovi (nacionalni) konkurenčni prednosti. Obenem pa beg možganov, predvsem za manj razvite države, predstavlja resen problem, saj tako odhajajo ravno tisti, ki bi lahko prispevali k razvoju, tako gospodarskemu kot tudi družbenemu in v katere so taiste države leta vlagale svoja dragocena sredstva. V današnjem svetu so selitve postale nekaj vsakdanjega prav tako tudi iskanje boljše prihodnosti za vse iz manj razvitih okolij, saj živimo v času, ko so razlike (gospodarske in družbene) med državami vse večje. Priseljencev se v državah kamor prihajajo velikokrat vidi kot neke vrste grožnjo tako za trg dela kot tudi za družbene vzorce v novih državah (Maja Bučar v Bevc 2013, i). Kritičen pogled na institucionalizirano (ne)svobodo gibanja razkriva tudi ambivalentnost in absurdnost situacij, kjer je na eni strani mobilnost študentov in visoko izobraženih strokovnjakov dojeta kot najboljša priložnost, zabava in izkušnja, ki ti spremeni življenje, na drugi strani pa potovanje migrantov in beguncev na istem prostoru predstavlja spopad z izključevanji, nasiljem in izgubo dostojanstva (Pušnik 2016).

Če pogledamo širše, pojem selitve ali migracije označuje premikanje ljudi ali skupin v (geografskem) prostoru. To pa velikokrat pomeni trajno spremembo kraja bivanja (Bevc 2004, 3). Selitve ali migracije je zaznati v vseh obdobjih skozi zgodovino. Ljudje so se vedno selili zaradi številnih razlogov, načeloma pa jih je vodila želja po lepšem in boljšem življenju (Lukšič-Hacin 1999, 142). Število migrantov se je v svetu v letih med 1965 in 2000 podvojilo, leta 2005 pa je že 3 odstotkov vse svetovne populacije že najmanj eno leto živelo v drugi državi od tiste, v kateri so bili rojeni (King 2012, 5). In če bi vso to populacijo združili v eno skupino, bi dobili po številu prebivalcev šesto največjo državo na svetu (Podemski 2006, 2). Mednarodne migracije niso avtonomni procesi posameznikov, družin in prebivalstva, pa tudi njihovi odločujoči akterji velikokrat niso prepoznani kot taki. Med temi akterji so na primer a)

multinacionalke, b) vlade – prek svojih vojaških operacij in posledično s tem povezanimi premiki ljudi (tokovi beguncev in migrantov), c) IMF – Mednarodni denarni sklad – zaradi svoje vloge pri mobilizaciji revnih, č) vloga sporazumov o prosti trgovini – jačanje čezmejnih tokov kapitala, storitev in informacij je ključna komponenta čezmejnega pretoka strokovnih delavcev (Sassen 2005, 38).

Besedna zveza »beg možganov« (brain drain) je bila prvič uporabljena leta 1963 (Cervantes in Guellec 2002) in je označevala odhod najbolj usposobljenih, zlasti znanstvenikov in strokovnjakov (predvsem medicine) iz Evrope v Severno Ameriko. Pomeni povečan tok odselitve visoko izobraženih kadrov iz držav v razvoju v bolj razvite države (Podemski 2006, 11). Druga, ožja razlaga pa definira »beg možganov« kot selitve visoko izobraženih in strokovnih kadrov iz nerazvitih dežel v razvite, pri tem pa gre ali za enosmeren tok ali za prevlado odtoka migracij nad dotokom (Mali in Vehovar 1990, 18).

V današnjem svetu so znanstveniki izjemno mobilni in tradicionalni pogled na beg možganov se vse bolj nadomešča s pojmom »kroženje možganov«, saj države, za katere je veljalo, da izobraženci iz njih odhajajo (Kitajska, Indija), na drugi strani tudi privabljajo znanstvenike od drugod, predvsem iz ZDA in Evrope (Dente 2007, 15). V literaturi se tako pojavljajo tudi dodatni izrazi, ki vnašajo dodatne konotacije, na primer brain drain waste (poudarek na izgubi možganov oz. pameti v izvorni državi), brain exchange (poudarek na izmenjavi pameti med izvorno in ciljno državo), brain gain (poudarek na pridobitvi pameti, v izvorni ali ciljni državi) in brain return (poudarek na vračanju pameti, iz tujine v izvorno državo).

O obsegu tega pojava je kar nekaj nejasnosti in nedorečenosti. Merjenje selitev visoko usposobljenih kadrov med državami je (zaradi njihove nameravane, a ne vedno uresničene začasnosti) težko in zato pomanjkljivo. Študije migracij visoko kvalificiranih delavcev se spopadajo z metodološkimi, konceptualnimi in izrecno merskimi izzivi (Sager 2014, 2). Raziskovanje pojava bega možganov torej pogosto in načeloma zahteva interdisciplinarno obravnavo, ki vključuje različna področja: geografije, sociologije, ekonomije, socialne psihologije, politologije, antropologije, zgodovine, demografije, prava pa tudi humanistike, literature, medijev in kulturnih študij (King 2012, 9). Številni avtorji zagovarjajo stališče, da le interdisciplinarni

pristop lahko pokaže pravo, celovito razumevanje tako kompleksnega pojava, kot so migracijski procesi.

1.2 PROBLEM IN RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

Beg možganov je v Sloveniji in svetu v praktičnem smislu že pomemben segment modernih migracij. Vendar pa je to ožje področje migracij kot celote malo in relativno slabo raziskano, zato bom v svojem magistrskem delu poskušala tudi pogledati, zakaj je to tako. Pregledala in predstavila bom različne teorije, ki pojav opisujejo, in prikazala, kaj je na tem področju že bilo narejenega (pri nas), kaj menijo različni avtorji in kaj bi bilo po mojem smiselno še podrobneje zasnovati in raziskati.

V svojem delu, ki ga podajam v nadaljevanju, sem skušala čim bolj jasno in izčrpno opredeliti pojav beg možganov, ustvariti aktualen pregled nad opravljenimi študijami, predstavila bom empirične mednarodne študije in poskusila umestiti Slovenijo v mednarodni prostor. Namen mojega dela je torej ustvariti čim bolj kakovosten in urejen teoretični pregled pojava, ki je pri nas relativno malo raziskan, si pa zaradi čedalje večje aktualne vpetosti Slovenije v tovrstne mednarodne tokove to že zasluži. S tem želim prispevati k odpravljanju protislovja, da je beg možganov v svetu in tudi v Sloveniji sicer (pogosto boleča) realnost, ki pa je, žal, za zdaj še slabo opisana in evidentirana.

Glavna raziskovalna vprašanja, na katera odgovarja pričujoče delo, so (po poglavjih):

1. Kako čim bolj strnjeno, a sistematično opredeliti procese mednarodnih migracij, da je mogoče na urejen način podati glavne teoretske konceptualizacije za verodostojen opis tega aktualnega pojava (poglavje 2)?
2. Kako na osnovi predhodnih ugotovitev podati teoretsko utemeljen in z evidencami podprt opis dosedanjega procesa migracij nasploh za Slovenijo (poglavje 3)?
3. Kako opredeliti beg možganov, kot poseben del celovitejšega procesa mednarodnih migracij, na način, da se lahko že v definicijskem pogledu

izluščijo glavni faktorji, ki botrujejo nastanku tega pojava, in tudi glavni družbeni učinki tega pojava, tako v izvornih kakor tudi v ciljnih državah (poglavje 4)?

4. Kaj nam povedo mednarodne primerjave proučevanja bega možganov v svetu ter kakšne klasifikacije (oziroma tipologije) in statistične evidence so razvite za primerljiv opis tega pojava (poglavje 5)?
5. Kako na osnovi predhodnih ugotovitev podati teoretsko utemeljen in z evidencami podprt opis dosedanjega procesa bega možganov za Slovenijo, še posebej po krizi v letu 2008 (poglavje 6)?
6. Razprava o tem, kakšne so prioritete nadaljnjega proučevanja bega možganov iz Slovenije glede na glavne ugotovitve in spoznanja naloge (poglavje 7).

Pri urejanju odgovorov na ta vprašanja želim poudariti še težnjo, ki sem jo zasledovala v tem delu – njihovo skupno družboslovno izhodišče.

1.3 METODOLOGIJA

Naloga temelji predvsem na teoretični osnovi, tako da sem se pri pisanju naloge v največji meri naslonila na splošno metodo analize sekundarnih virov, tako mednarodnih kot slovenskih, uporabila sem tudi primerjalno metodo. Sicer pa sem v nalogi uporabila naslednje posebne raziskovalne metode in tehnike: analizo formalnih virov, analizo relevantne teoretske literature oziroma sekundarnih virov, za pridobitev aktualnih podatkov in teoretskih razprav sem uporabila analizo vsebine internetnih strani, analizo dokumentov, za spremljanje in analizo aktualnih mnenj v (izbranih) medijih pa sem uporabila pretežno tematsko in le deloma tudi diskurzivno analizo medijskih besedil.

S teoretičnega pa tudi s praktičnega stališča je raziskovanje migracij zahtevnejše opravilo, kot je morda videti na prvi pogled. Poleg konceptualnih ovir se pojavljajo tudi epistemološke ovire, torej vprašanje, kateri (informacijski) viri lahko dejansko

prispevajo k boljši opredelitvi in opisu ciljnega pojava, k boljšemu znanju s tega področja. Zato ne preseneča, da so že migracije same predmet raziskovanj na različnih področjih: geografije, zgodovine, ekonomije, etnologije, sociologije, historične demografije, teologije in drugih (Drnovšek 2001). Merjenje migracij je namreč težko in pomanjkljivo, ker zanje ni uradnih statističnih evidenc. Velikokrat viri podatkov zajemajo le selitvene prilive, ki so zaradi uradnih, administrativnih postopkov relativno izčrpno evidentirani, medtem ko podatkov o odlivih ni oziroma se le malokdaj zbirajo.

Poseben izziv pa je dobiti podatke o selitvah visoko izobraženih kadrov, saj si niti pri opredeljevanju samega pojma »visoko izobraženih ljudi« države niso enotne. Na primer v ekonomski literaturi se migrantska delovna sila pogosto členi v manj in bolj usposobljeno (angl. low-skilled in high-skilled migrants), opredelitev, kje se pravzaprav nahaja meja med eno in drugo skupino, pa je kljub temu, da je to nadvse pomembno (Julca 2011), še vedno relativno poljubna.

Nemalo izzivov se pojavlja tudi pri iskanju relevantnih virov, ki se dotikajo bega možganov, saj je iz širokega nabora dokumentov, približno ustreznih za moje ožje področje raziskovanja, dejansko uporabnih pravzaprav relativno malo. Če se denimo v iskalniku Web of Science lotimo iskanja gradiv s ključno besedo »brain drain«, najdemo 3443 zadetkov/virov (Tabela 1.1) (23. 3. 2017). Deloma se ti viri dotikajo poklicne delitve dela, deloma ekonomskih gibanj, deloma demografskih študij, včasih pa tudi širših disciplinarnih premislekov. Največ virov je s področja medicine, na katerem očitno globalna farmacevtska industrija, skupaj z medicinsko stroko, že dokaj aktivno izvaja globalne integracijske in nadzorne procese (klinična nevrologija, kirurgija, interna medicina, radiologija, nuklearna medicina in drugo – skupaj približno 62 %), sledi jim gospodarstvo/ekonomija (16,294 %), kjer se vse tovrstno dogajanje še vedno odvija na bolj spontani ravni. Viri s področja demografije pa so na 8. mestu s 4,386 %, viri s področja družbenih ved na 11. mestu s 3,195 % in s področja sociologije šele na 19. mestu s 1,801 % virov.

Če pogledamo pobližje, s katerega ožjega področja so omenjeni viri, dobimo naslednjo sliko:

Tabela 1.1 – Rezultati iskanja v iskalniku Web of Science

	Field: Research Areas	Record Count	% of 3443	Bar Chart
☐	NEUROSCIENCES NEUROLOGY	833	24.194 %	
☐	BUSINESS ECONOMICS	561	16.294 %	
☐	SURGERY	505	14.667 %	
☐	GENERAL INTERNAL MEDICINE	245	7.116 %	
☐	RADIOLOGY NUCLEAR MEDICINE MEDICAL IMAGING	210	6.099 %	
☐	SCIENCE TECHNOLOGY OTHER TOPICS	206	5.983 %	
☐	EDUCATION EDUCATIONAL RESEARCH	155	4.502 %	
☐	DEMOGRAPHY	151	4.386 %	
☐	PUBLIC ADMINISTRATION	138	4.008 %	
☐	PUBLIC ENVIRONMENTAL OCCUPATIONAL HEALTH	122	3.543 %	
☐	SOCIAL SCIENCES OTHER TOPICS	110	3.195 %	
☐	ENGINEERING	108	3.137 %	
☐	HEALTH CARE SCIENCES SERVICES	93	2.701 %	
☐	IMMUNOLOGY	87	2.527 %	
☐	PEDIATRICS	75	2.178 %	
☐	GOVERNMENT LAW	70	2.033 %	
☐	ENVIRONMENTAL SCIENCES ECOLOGY	62	1.801 %	
☐	GEOGRAPHY	62	1.801 %	
☐	SOCIOLOGY	62	1.801 %	
☐	CARDIOVASCULAR SYSTEM CARDIOLOGY	59	1.714 %	
☐	RESEARCH EXPERIMENTAL MEDICINE	54	1.568 %	
☐	INFORMATION SCIENCE LIBRARY SCIENCE	50	1.452 %	
☐	PHARMACOLOGY PHARMACY	45	1.307 %	
☐	ONCOLOGY	44	1.278 %	
☐	COMPUTER SCIENCE	43	1.249 %	

Vir: Web of Science (2017).

Konceptualna in evidenčna konsistentnost teh različnih virov, ki vključujejo tudi bolj ali manj jasne opise pojava bega možganov, je precej raznorodna, na to pa je treba paziti, da bi lahko iz njih izluščili tista skupna sporočila, ki imajo lahko tehten pomen tudi v družboslovni interpretaciji ciljnega pojava, za kakršnega se zavzemamo v tem delu.

2 MEDNARODNE MIGRACIJE

Raziskovalci migracij se srečujejo s številnimi izzivi pri pridobivanju podatkov o migracijah, selitvah. Velika slabost statističnih podatkov o migracijah med državami je v tem, da niso dovolj mednarodno primerljivi. Premalo je namreč mednarodne enotnosti na področju statistike o migracijah. Ključni viri podatkov o meddržavnih migracijah so registri prebivalstva (ki so računi prebivalstva v državi in načeloma zagotavljajo podatke o vseh tako priselitvah kot odselitvah, tako državljanov kot tujcev); podatki o dovoljenjih za bivanje in delo ter popisi prebivalstva in podatki iz anket o delovni sili (Bevc 2004, 4–5; Bevc 2013, 17–18).

Mobilnost je pogosto videti kot ena od bistvenih značilnosti našega časa. Britanski sociolog John Urry je celo razglasil novo vejo sociologije, razumljeno kot raziskovanje mobilnosti. Potovanja in migracije so res stari kot človeštvo, ampak takšne masovne migracije pa so precej nov pojav. V prejšnjih stoletjih so bile migracije omejene na tradicionalne načine prevoza (konji, kamele ...), ključni izumi v zvezi s tem so bili vlaki in parniki. A šele z razvojem letalskega prometa v drugi polovici 20. stoletja je mobilnost na daljše razdalje postala bolj udobna in širše dostopna (Podemski 2006).

Pretok ljudi se je tako v zadnjih šestdesetih letih nepojmljivo povečal. Število mednarodnih potovanj (samo turističnih) se je povečalo s 25 milijonov v letu 1950 na 160 milijonov v letu 1970 in s 425 milijonov v letu 1990 na 924 milijonov v letu 2008. Največji delež teh potnikov je bil v Evropi (53 %), sledita Azija (19 %) in Severna Amerika (11 %). Druge destinacije so manj priljubljene, delež bližnjevzhodnih držav je 6 %, Srednje in Južne Amerike 5 % ter Avstralije in Oceanije samo 1 %.

Najbolj priljubljene države med popotniki v letu 2008 so bile Francija (79 milijonov), Španija (58 milijonov), ZDA (57 milijonov), Kitajska (53 milijonov), Italija (43 milijonov), Velika Britanija (36 milijonov), Ukrajina, Turčija in Nemčija (25 milijonov vsaka) in Mehika (23 milijonov). Tudi če so migranti (statistično opredeljeni kot ljudje, ki živijo vsaj 12 mesecev v tujini) le majhen del vseh mednarodnih potnikov, je mednarodna mobilnost postala bolj pomemben pojav kot kadarkoli prej (Podemski 2006).

Podemski (2006) v svojem prispevku postreže z zelo zanimivimi statističnimi podatki: v letu 2005 je 190 milijonov ljudi ali 3 % celotnega svetovnega prebivalstva živel vsaj eno leto v drugi državi, kot so bili rojeni. Avtor ugotavlja, da če bi vse te migrante zbrali in združili v en narod, bi dobili šesto (po številu prebivalcev) največjo državo na svetu – za Kitajsko, Indijo, ZDA, Indonezijo in Brazilijo in pred Rusijo in Pakistanom.

Največja populacija migrantov živi v ZDA (38 milijonov), Rusiji (12 milijonov), Nemčiji (10,9 milijona), Ukrajini in Franciji (7 milijonov v vsaki), Savdski Arabiji, Kanadi in Indiji (6 milijonov v vsaki), Združenem kraljestvu in Španiji (5 milijonov v vsaki).

Države z največjim deležem (več kot tretjina) priseljencev v populaciji so Katar in Andora (78 %), Združeni arabski emirati (71 %), Kuvajt (62 %), otok Man (48 %), Kanalski otoki (46 %), Zahodni breg in Gaza (45 %), Singapur (43 %), Bahrajn (41 %), Izrael (40 %), Jordanija (39 %), Luksemburg (37 %), Kajmanski otoki (36 %), Liechtenstein in San Marino (43 % vsak).

Leta 2005 so bile države z največ izseljenci (to je z največjim številom ljudi, ki živijo v tujini) Mehika in Rusija (11,5 milijona), Indija (10 milijonov), Kitajska (7 milijonov), Ukrajina (6 milijonov), Bangladeš (5 milijonov), Turčija, Velika Britanija, Nemčija in Kazahstan (4 milijone vsaka).

Države z največjim deležem ljudi (več kot četrtno prebivalstva), ki živijo v tujini, so Jamajka (39 %), Bosna in Hercegovina (38 %), Trinidad in Tobago ter Armenija (vsaka 27 %), Zahodni breg in Gaza (26 %) ter Kazahstan (25 %).

Destinacije se za migrante in turiste razlikujejo. Večina turistov potuje od severa proti jugu, medtem ko migranti potujejo z juga na sever ali, kar je relativno nov pojav, od juga proti jugu. Destinacije migracij niso več omejene na ZDA, Kanado, Avstralijo, Novo Zelandijo in Argentino, ampak se vedno več tokov usmerja tudi v evropske države.

V letu 2005 so bili najbolj obremenjeni »migracijski koridorji« (z več kot enim milijonom migrantov):

- Mehika → ZDA (10,3 milijona),

- Rusija → Ukrajina (4,3 milijona),
- Ukrajina → Rusija (3,6 milijona),
- Bangladeš → Indija (3,5 milijona),
- Turčija → Nemčija (2,7 milijona),
- Kazahstan → Rusija (2,6 milijona),
- Indija → Združeni arabski emirati (2,2 milijona),
- Rusija → Kazahstan (1,8 milijona),
- Filipini → ZDA (1,6 milijona),
- Afganistan → Iran (1,6 milijona),
- Nemčija → ZDA (1,4 milijona),
- Alžirija → Francija (1,4 milijona),
- Indija → Savdska Arabija (1,3 milijona),
- Egipt → Savdska Arabija (1,2 milijona),
- Pakistan → Indija (1,2 milijona),
- Indija → ZDA (1,1 milijona),
- Kitajska → ZDA (1,1 milijona),
- Vietnam → ZDA (1,1 milijona) (Podemski 2006).

2.1 OPREDELITEV POJMA MIGRACIJE

Gibljivost (geografska in socialna) je značilnost človeka. Geografska mobilnost pomeni spreminjanje geografskega okolja, o socialni pa govorimo takrat, ko zaradi spremembe prostora pride tudi do spremembe socialnega okolja, družbenih odnosov in zamenjave sistema. Migracije združujejo pojma emigracije (izseljevanje) in imigracije (priseljevanje).

Klinar (1976) omenja več elementov migracij, ki jih je pri opredeljevanju internacionalnih migracij treba upoštevati:

- fizično gibanje ljudi v geografskem prostoru,
- spremembo v interakcijskem sistemu – imigranti s selitvijo pretrgajo vezi z emigrantsko družbo in vzpostavijo nove z imigrantsko družbo;
- odločitev na podlagi hierarhično določenih vrednot – odločitev za migracijo ni naključna ali brezciljna;

- moteče ovire – med dejavniki odbijanja in privlačenja so še drugi dejavniki, ki vplivajo na odločitev za migriranje – geografska razdalja, socialna distanca;
- socialne dimenzije – vprašanje interakcije med sloji;
- socialni nadzor in kompenzacijske funkcije (Klinar 1976).

Migracije so odvisne tudi od tega, kako sorodne ali različne so si imigrantske in emigrantske družbe med seboj (podobnost in različnost kultur in sistemov). Če so si družbe med seboj socialno in kulturno bolj podobne se obseg migracij poveča. Na drugi strani pa igra pomembno vlogo tudi ekonomska prosperiteta imigrantske družbe – to je možnost zaposlovanja, zagotavljanja življenjskega standarda in promocije, saj se obseg migracij povečuje takrat, ko je v imigrantskih državah bolje omogočeno zadovoljevanje visoko ovrednotenih potreb migrantov (Klinar 1976, 15–31).

Trenutno ne obstaja ena sama teorija mednarodnih migracij. Imamo razdrobljen sklop teorij, ki so se v veliki meri razvijale ločeno, neodvisno druga od druge (Massey 1993, 432). Do razlik in razhajanj pa prihaja tudi med vedami (ki se ukvarjajo z migracijami) samimi. Lukšič Hacinova (2010, 22) po disciplinah prikazuje tovrstno disciplinarno fragmentarnost teorij migracij, kaj posamezna disciplina raziskuje:

- Antropologijo zanimajo kulturne spremembe in etnična identiteta in kako na to vplivajo migracije?
- Demografija raziskuje vpliv migracij na populacijsko dinamiko?
- Ekonomija razlaga težnje k selitvam in kakšni so učinki migracij?
- Zgodovina skuša razumeti izkušnjo migrantov ali priseljencev?
- Pravo raziskuje kako zakonodaja vpliva na migracije?
- Politologija razlaga zakaj imajo države težave s kontrolo migracij?
- Sociologija razlaga inkorporacijo migrantov (Lukšič Hacin 2010, 22).

2.2 ZGODOVINA MIGRACIJ

Ljudje so se selili v vsej svoji zgodovini. Sprva naj bi bila selitev celo prevladujoča oblika človeškega preživljanja. To se je spremenilo v času t. i. neolitske revolucije (20.000-10.000 pr. n. š.), ko so ljudje udomačili prve rastlin in živali in ko je prišlo še do nekaterih sprememb v načinu življenja, kar je ljudem omogočalo stalnejšo

naselitev. Nekatere skupine ljudi ali posamezniki pa so se selili še tudi po tem (Lukšič Hacin 2010, 8). Migracije igrajo v zgodovini večjo vlogo, kot si po navadi sploh predstavljamo. Brez migracij je zgodovina nepredstavljiva, nerazumljiva in nerazložljiva. Z njo, z razsvetlitvijo homo sapiensa iz Afrike, se človeška zgodovina sploh začne in z migracijami se srečujemo tako rekoč na vsakem koraku (Štih 2010, 61).

Migracije so neustavljiv proces, vedno znova dobivajo nove oblike, se spreminjajo, prenehajo obstajati, nastajajo nove in se spreminjajo (Klinar 1985, 65–69). Skozi zgodovino družbe so se pojavljale zelo raznolike oblike – od prisilnih (invazije, zavojevanja, kolonizacije, izgon ...) do relativno svobodnih odločitev o spremembi prostora (geografskega in socialnega) (Klinar 1976, 15). V zadnjih petdesetih letih, ko so se močno okrepile transnacionalne interakcije od globalizacije proizvodnih sistemov, finančnih transferjev, distribucije informacij po vsem svetu, je prišlo tudi do množičnega gibanja ljudi ne glede na to, ali so turisti, delavci migranti ali begunci (Santos 2002). Zaradi transnacionalizma (pretoka kapitala, dobrin in ljudi) se šibi moč in suverenost nacionalne države, ki ne zmore več nadzirati mednarodnih korporacij in migrantov, ki iščejo nove zaposlitvene možnosti, o čemer veliko piše Sassen (Hollifield 2000, 155).

Mesić (2002) v svojem prispevku dokazuje, da so mednarodne migracije sestavni del globalizacije in globalizacije migracij, in razpravlja o šestih ključnih pojmi, ki povezujejo globalizacijo in mednarodne migracije:

- globalna mesta (o njih veliko piše Saskia Sassen),
- obseg migracij,
- diverzifikacija migracijskih tokov – raznolikost oblik,
- globalizacija znanosti in izobraževanja,
- mednarodne migracije in državljanstvo,
- izseljenske skupnosti in nove identitete.

2.3 KLASIFIKACIJA MIGRACIJ

Kot »sodobno« je označeno zadnje obdobje organiziranih migracij, ki pa jih delimo na notranje in mednarodne (Lukšič Hacin 1999, 142). Drnovšek pa je kot odločilni kriterij

mednarodnih migracij namesto državnopolitične meje raje uporabil kriterij izselitve iz etničnega prostora (Lukšič Hacin 1995, 52).

Mednarodne migracije, upoštevajoč različne kriterije, Klinar (1976) deli na:

- moderne – začenjajo se s kapitalistično družbo; industrializacija povzroči množično migracijsko gibanje k urbaniziranim industrijskim centrom;
- sodobne – nove oblike migracij, ki jih zgodnejša obdobja kapitalizma niso poznala (gre predvsem za politična in ekonomska migracijska gibanja);
- ekonomske – so tiste, pri katerih prevladujejo ekonomski vzroki, motivi (možnosti zaposlitve, višjih dohodkov in standarda, večje izobrazbene možnosti, socialni napredek, prestiž ...);
- politične – delijo se na migracije beguncev, izgnancev, brezdomcev, tudi t. i. transfer določenih etničnih manjšin ali kategorij prebivalcev; politični migranti v novem okolju iščejo več političnih svoboščin in družbe, ki bodo tolerantne do njihovih političnih idej;
- trajne in občasne – sodobne migracije izgubljajo trajni značaj in postajajo občasne; za njihovo ločevanje pa uporabljamo kriterij enoletnega bivanja v imigrantski družbi;
- organizirane in neorganizirane;
- konservativne in inovacijske;
- beg možganov – podrobneje pojav bega možganov predstavljam v nadaljevanju, v poglavju 4 (in dalje).

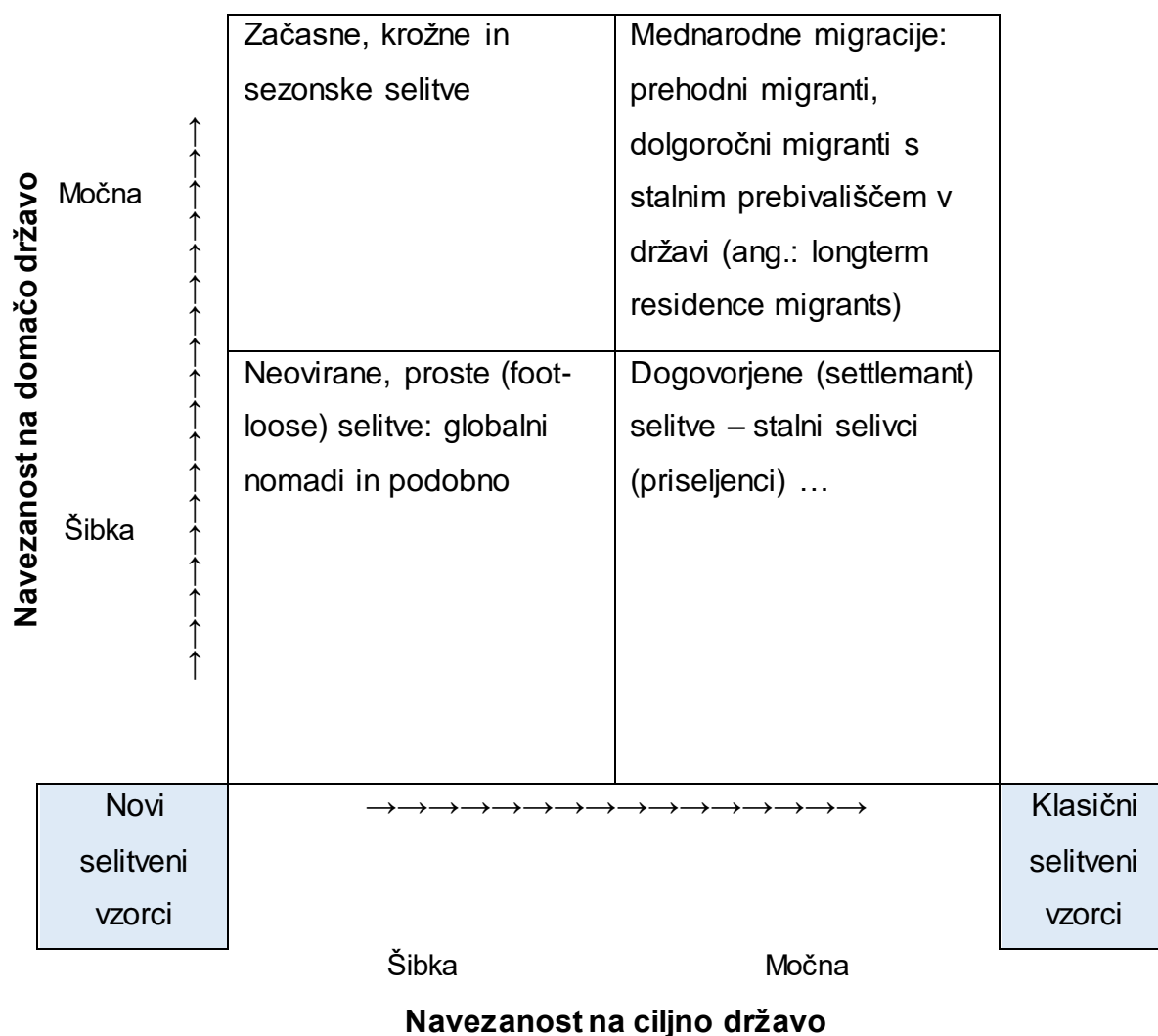
E. G. Ravenstein je na osnovi zbranih podatkov za določene države (npr. Anglijo) navedel posebne zakonitosti migracij in sicer, da:

- a) se večina migrantov seli na kratke razdalje,
- b) ima vsak migracijski tok tudi svoj pritok,
- c) so ženske bolj nagnjene k selitvam na krajše razdalje,
- č) potekajo migracije v etapah,
- d) je vaško prebivalstvo bolj mobilno od mestnega,
- e) migracije pospešuje tehnološki razvoj,
- f) in da na migracije sicer vplivajo številni dejavniki, najpomembnejši med njimi pa ostajajo ekonomski (Malačič 2003, 172, King 2012, 12).

Kot poseben vzorec sodobnih mednarodnih migracij pa je Engbersen s sodelavci (Engbersen et al. 2011) vpeljal nov pojem »tekoče migracije« – liquid migration. Pri tem gre za t. i. individualizirane selitve, pri katerih so migranti predvsem mladi posamezniki, ki v novi državi iščejo nove priložnosti, za razliko od migrantov v preteklosti, pa niso več tako zelo navezani na domačo državo in niso več tako zelo vpeti v mreže kot včasih. Engbersen razvije tudi posebno tipologijo sodobnih migracijskih tokov, ki temelji na dveh dimenzijah in sicer kako so posamezniki navezani na domovino in kako so posamezniki navezani na ciljno državo.

Slika 2.1 v nadaljevanju prikazuje idealni teoretični okvir, ki po Engbersenu zajema 4 tipične primere meddržavnih migracij.

Slika: 2.1 – Teoretični okvir idealnih vzorcev meddržavnih selitev

Vir: Engbersen in drugi (2011) in Bevc in Uršič (2013).

2.4 TEORIJE MIGRACIJ

Migracije so kot znanstvena disciplina in posebno področje raziskovanja v znanost družboslovja in humanistike vstopile relativno pozno. Nekateri teoretiki so mnenja, da so bili temeljni migracijskih študij postavljeni konec 19. stoletja v delih K. Marxa, F. Engelsa in F. Webra, a o tem ni popolnega strinjanja. Bolj so si raziskovalci enotni v ideji, da naj bi pojem migracije kot znanstveno kategorijo prvi uporabil E. G. Ravenstein v razpravi *The Birth Place of the People and the Laws of Migration* leta 1876 in razpravah *The laws of Migration*, objavljenih v letih 1885–1889 (Lukšič Hacin 2010, 8–9).

Do šestdesetih let prejšnjega stoletja je že bilo zaznati posamezne raziskave o migracijah, a migracijske teorije se ni zgradilo. V tem smislu premik prinese šele študija E. S. Lee-ja *A Theory of Migration* iz leta 1966. Lee v tem delu predstavi model push-pull, neke vrste novost v proučevanju selitev, ki pa ga zelo dobro poznamo še danes. Model push-pull podrobneje predstavljam v poglavju 4.2.1.

Raziskovalci so tekom proučevanjem mednarodnih selitev skušali odgovoriti na najrazličnejša vprašanja, Lukšič Hacinova (2010) pa navaja, da lahko glede na dve najpomembnejši vprašanji študije migracij razdelimo na dve področji, in sicer:

- Prvo področje raziskuje ZAKAJ do selitev pride in pod kakšnimi pogoji?
- Drugo področje pa raziskuje KAJ se dogaja po prihodu migrantov v ciljno državo?

Večina raziskav migracij se po navadi začne in konča z državami prejemnicami, saj se podatki o izseljevanju pogosto izgubijo. Raziskav, ki bi obravnavale oba konteksta (priseljevanje in odseljevanje) skupaj praktično ni bilo. Eden bolj pomembnih pristopov, ki združi priseljevanje in odseljevanje, so modeli push-pull po neoklasičnih migracijskih teorijah. Ti pristopi poskušajo to dialektiko najti zlasti v gospodarskih, političnih in okoljskih okvirih, ne zajemajo pa družbenih, gospodarskih in institucionalnih ovir, ki za različne skupine migrantov pomenijo različno. To predpostavlja migracije kot rezultat odločitev, ki temeljijo na razlikah v plačah. Zapletena socialna omrežja, ki omogočajo ali omejujejo migracije, pa so pogosto prezrta. Vendar pa je ta pomanjkljivost obravnavana na makro ravni pristopov

politične ekonomije, kot so teorija svetovnih sistemov in teorije odvisnosti. Kontekst razumevanja, kdo se seli in zakaj, ponuja na primer Saskia Sassen (2000) z modelom globalnega omrežja, ki postavlja vpogled v drugi del Castlesove (1996) hipermobilne pokrajine, po kateri se ljudje na vse večja razhajanja med gospodarstvi odzivajo z vse večjo mobilnostjo. Tudi literatura o diasporah, ki je v porastu, ponuja vrsto konceptov, ki omogočajo hkratno analizo izseljevanja in priseljevanja – kar izhaja iz okvira transnacionalizma (Raghuram 2008).

Neoklasična teorija selitev:

- kot najpomembnejši vzrok selitev izpostavlja razlike v plačah in dohodkih med državami ter zaposlitvene možnosti;
- odločitev za selitev naj bi bila posledica racionalnega premisleka o koristih in stroških (Sager 2014, 12);
- v povezavi s to teorijo se pojavi tudi model push-pull.

Teorija selitve človeškega kapitala:

- posamezniki migrirajo, ker želijo povečati svoje osebne koristi – mikro raven.

Nova ekonomska teorija selitev:

- osnovna enota selitve ni več posameznik, pač pa njegova celotna družina oz. gospodinjstvo;
- razumljena je kot nekakšna kritika neoklasične teorije.

Svetovna sistemska teorija – zgodovinskostrukturni pristop:

- teorija na globalni ravni, ki razlaga, da do sprememb v ekonomskih odnosih pride zaradi vplivanja s politikami neokolonialnih vlad ali korporacij na izčrpavanje naravnih virov ali človeškega kapitala, zaradi česar se rušijo naravni sistemi.

Teorija o dualnem trgu dela:

- gre za (socioekonomski) dualizem center – periferija.
- države svoje migracijske politike oblikujejo tako, da omejujejo priseljevanje samo na tiste posameznike, ki jih primanjkuje na trgu dela in jih ne najdejo

znotraj svojih meja in tako urejajo ravnotežje med potrebami na trgu dela in ponudbo doma (Massey 1993).

Teorija mrež:

- osebe, ki migrirajo, imajo v ciljnih državah že mrežo znancev, poznanstev, včasih pa gre tudi za združevanje družin, ko se osebi, ki je odšla že prej, kasneje pridruži še ostala družina. Pri mrežah gre na neka način za posebno obliko socialnega kapitala, saj je na tak način posamezniku olajšana zaposlitev v novi državi, kar lahko pomeni znižanje stroškov in tveganja pri selitvi (Massey 1993,449–450).

Migracijska sistemska teorija:

- migracije pre-/oblikujejo socialne, kulturne, ekonomske in institucionalne pogoje tako v okolju, ki ga zapuščajo, kot na drugi strani v okolju, v katerega prihajajo.

Nadnacionalna migracijska teorija:

- pojavom globalizacije se ustvari koncept transnacionalnega socialnega prostora, ko migranti, četudi živijo v novi državi, s svojo izvorno državo ne prekinajo stikov, pač pa razvijejo tesne povezave preko političnih meja (Kurekova 2011). Nadnacionalno ali transnacionalno teorijo je razvila Saskia Sassen (Sassen 2005).

Glavni trendi sodobnih migracijskih teorij pa so po Castlesu in Millerju (Castles in Miller v Podemski 2006):

- globalizacija – povečuje se število držav, ki jih je globalizacija zajela;
- pospeševanje – mednarodni tokovi ljudi so v porastu;
- diferenciacija – obstaja več kot ena vrsta migracije med posameznimi državami: migracije so lahko politične ali ekonomske, trajne ali začasne ...;
- feminizacija – ugotovitev, da delež žensk v vseh regijah in v vseh vrstah migracij narašča. V teoriji mednarodne mobilnosti ženske uspešno vključuje Saskia Sassen (2000).
- politizacija – mednarodne migracije vse bolj vplivajo na domače in mednarodne politike (Podemski 2006, 5).

3 SLOVENIJA IN MIGRACIJE

V poglavju v nadaljevanju podajam kronološko utemeljevanje proučevanja dosedanjega procesa migracij nasploh za Slovenijo, pri tem raziskovanju me je zanimalo, kako so potekale migracije na tleh današnje Slovenije in kdo se je z raziskovanjem in proučevanjem te tematike največ ukvarjal do sedaj. Periodizacijo obdobj sem razčlenila kar po najvidnejših avtorjih in njihovih delih v zgodovini slovenskega dokumentiranja migracij v Sloveniji.

Štih (2010, 61) opozori na nekatere slovenske priimke, kot so Kranjec, Kočevar, Furlan, Korošec, Hrvat, Bezjak, Vlah in celo Turk in Čeh, pri katerih največkrat niti ne pomislimo, da je v njih ubesedena migracijska zgodovina njihovih nosilcev.

3.1 PERIODIZACIJA OBDOBIJ MIGRACIJ NA SLOVENSKEM OZEMLJU

3.1.1 Antika

Migracijske procese, ki so na današnjem slovenskem ozemlju v času antike najbolj izraziti, lahko opredelimo v treh skupinah (Cedilnik 2010, 24–44):

- Prisilno izseljevanje prebivalcev, kot posledica trgovanja s sužnji,
- Etnične spremembe zaradi markomanskih vojn in sočasne epidemije kuge, ter
- selitve ljudstev in s tem povezani premiki prebivalcev v pozni antiki.

Med številnimi migracijami ljudstev v preteklosti, ki so s svojo naselitvijo ali pa samo z bežnim mimohodom proti Sredozemlju sooblikovali podobo današnje slovenske pokrajine, sta za nas najpomembnejši dve - velika selitev slovanskih ljudstev in dokončna naselitev njihovega manjšega dela na obrobju vzhodnih Alp. Prvo priselitev Slovanov raziskovalci (predvsem Aleš Žužek in Bogo Grafenauer) postavljajo že v čas okrog leta 550 (Guštin 2010, 45).

3.1.2 Srednji vek

Leta 1562 je Primož Trubar v hrvaškem prevodu in v glagolici natisnil prvi del Nove zaveze. V dolgem nemškem uvodu je predstavil slovansko prebivalstvo in njegovo ogroženost zaradi Turkov. Kompleksen kulturni prostor, ki ga je opisal Trubar, se je

oblikoval v dolgem obdobju srednjega veka od konca 6. stoletja naprej do 16. stoletja in je bil produkt različnih migracijskih gibanj (Štih 2010, 59–61). Razprave, ki bi zajemale vse tipološke značilnosti migracij v zgodnjem srednjem veku, so redke. Vse oblike migracij so bile sicer prisotne, a so bile v svojih razsežnostih v teku 300-letnega obdobja zgodnjega novega veka sporadične in številčno skromne. Še najbolj so sledi v mentalni podobi in identiteti prebivalstva pustile migracije, povezane z dolgotrajnim procesom verskega poenotenja in posledično nenehnega hotenja po njegovi ohranitvi. To pa se pomembno povezuje z vprašanjem tolerance in netolerance ter z njima povezanimi prisilnimi migracijami, kar je ena od značilnosti zgodnjega novega veka (Simoniti 2010, 78–100).

Nemalo ljudi je že od srednjega veka dalje tudi odhajalo v svet, kjer so se ustalili ali za krajši ali za stalno. To so bili predvsem obrtniki, trgovci, obrtni učenci, pomočniki in študenti, rudarji in krošnjarji, romarji in misijonarji, vojaki in diplomati, mornarji in pustolovci ... ljudje, ki so v tujem svetu iskali preživetvene ali poslovne priložnosti, skratka, boljše življenje. Ker je bil slovenski prostor vedno odprt in vpet v širši evropski in svetovni prostor je to pomenilo večjo migracijsko živahnost, kar pa je bilo seveda odvisno od vsakokratnih političnih in gospodarskih razmer. Vojne, verska in politična preganjanja, kužne in druge bolezni, slabe letine in lakote in še kaj so tudi vplivale na boljšo ali slabšo povezanost slovenskega prostora s svetom.

3.1.3 18. in 19. stoletje

Obsežnejše izseljevanje se začne v drugi polovici 18. stoletja. Za časa Jožefa II. (1782) je bila s patenti odpravljena osebna odvisnost podložnikov, to pa je pomenilo možnost pravice o svobodni izselitvi podložnikov in njihovih otrok. Po letu 1832 je bilo za zakonito izselitev iz države potrebno dobiti dovoljenje deželne oblasti, po letu 1867 pa je bila izselitev v tujino mogoča, če so moški odslužili vojaško dolžnost. Najpomembnejši dokument za identifikacijo tistih, ki so potovali prek državne meje je bil potni list, ki ga je moral imeti vsak moški izseljenec, ko je prestopil avstrijsko državno mejo, izdajali so jih za dobo treh let in sicer vsem tistim avstrijskim državljanom, ki so odslužili vojaški rok zanj zaprosili (Drnovšek 1998, 13–17).

3.1.4 20. stoletje

Ivan Tomšič v svojem delu iz leta 1939 navaja, da je v začetku 20. stoletja (po 1. svet. vojni) od 2,400.000, kolikor je bilo vseh Slovencev na svetu, samo polovica živela v Kraljevini Jugoslaviji, medtem ko je druga polovica živela raztresena po vsem svetu: okoli 500.000 je bilo slovenskih izseljencev in okoli 700.000 oseb je znašala slovenska narodnostna manjšina v sosednjih tujih državah. Izmed 2,524.300 Jugoslovanov v tujini jih je bila skoraj polovica (okoli 1,200.000) Slovencev (Tomšič 1939, 288).

Slovensko ozemlje je skozi zadnjih dvesto let pripadalo različnim državam (tudi socialnim in političnim sistemom): Avstriji, Italiji, Madžarski, Jugoslaviji in od leta 1991 Republiki Sloveniji. Tomšič (1939) meni, da je:

pripisovanje pomena ekonomski razvitosti kot enemu od glavnih vzrokov za (ne)izseljevanje je treba dodatno pretehtati še zaradi dejstva, da so se v dobi habsburške monarhije izseljevali največ iz slabše razvitih južnih predelov, medtem ko so se v pred- in povojni Jugoslaviji pretežno izseljevali iz najbolj razvitih predelov. V obeh primerih pa je bila stopnja razvitosti v predelih izseljevanja nižja od držav, kamor so se priseljevali Slovenci (Tomšič 1939, 288).

V 20. stoletju pa so bili močni razlogi, da so se Slovenci izseljevali, predvsem politični, na primer območje Primorske med obema vojnoma ali begunci po letu 1945. Med prvo in drugo svetovno vojno so se veliko dogajale tudi prisilne migracije kamor lahko na nek način uvrstimo tudi neželene premestitve učiteljev, izobražencev in podobnih. Povečini so se ti izselili v druga etnična okolja pa tudi v okolja (v Jugoslaviji), ki so bila manj razvita.

3.2 GLAVNI PROUČEVALCI MIGRACIJ NA SLOVENSKEM

Malačič (1993) meni, da je problem demografskega in ekonomskega proučevanja in spremljanja mednarodnih selitev in izseljenstva v Sloveniji posledica tega, ker v Sloveniji dolgo ni bilo osrednjega raziskovalnega inštituta, kjer bi se ukvarjali z raziskovanjem demografije.

3.2.1 Franc Šušteršič (objava leta 1894), Jurij Trunk (objava leta 1912) in Jože Zavertnik (objava leta 1925)

Raziskovanje izseljevanja pri nas sega daleč v zgodovino a je bilo dolgo slabo obdelano. Med izseljenci so bili velikokrat tudi taki, ki oblastem matične države niso bili sprejemljivi, kar je seveda pustilo svoj pečat tudi na obsegu in kvaliteti proučevanja slovenskega izseljenstva. Nekaj prvih del s področja slovenskega izseljevanja je bilo posvečenih zgodovini priseljevanja naših prednikov v ZDA, v t. i. »Indijo Koromandijo«. Sem štejemo delo duhovnika Franca Šušteršiča *Slovenci v Ameriki* iz leta 1894 (Drnovšek 1993, 13), delo izseljenca Jurija Trunka iz leta 1912 *Amerika in Amerikanci* in delo ameriškega izseljenca, socialistično usmerjenega Jožeta Zavertnika, *Ameriški Slovenci, pregled splošne zgodovine Združenih držav, slovenskega naseljevanja in naselbin in Slovenske narodne podpore jednote* iz leta 1925 (Vovko v Drnovšek 2010, 5). Na splošno se je zanimanje za zgodovinski vidik izseljevanja in izseljenstva pojavilo že v času množičnega odhajanja (pred letom 1914), med obema vojnama pa se mu je v večji meri pridružil tudi raziskovalni interes. Prve elemente raziskovalnega pristopa je že zaznati v prispevku Janka Mačkovška *Statistika Slovencev* iz leta 1911, med prve znanstvene obravnave izseljenskega vprašanja pri Slovencih pa uvrščajo razpravo Ivana Mulačka *Naše izseljevanje v številkah* iz leta 1913 (Drnovšek 1993, 11–13).

3.2.2 Ivan Tomšič (objave leta 1939 in 1940)

V 30-ih in 40-ih je bilo kar nekaj poskusov, ko so se z znanstvenimi metodami skušali približati izseljenskemu problemu, vendar je vse ostalo pri poskusih. Pogrešali so knjižnico z deli o selitvah, ugotavljali so, da nimajo potrebnega gradiva, ne statističnega ne gradiva o narodnostnih, verskih, kulturnih in socialno-gospodarskih razmerah med izseljenci. Kljub kritičnemu odnosu pa je treba poudariti, da je ravno obdobje tridesetih let dokaj plodno po strokovnih oz. znanstvenih prispevki o izseljencih (Drnovšek 2010, 245). Vrh tega prizadevanja predstavljata razpravi (Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih (1939) in Izseljevanje in vseljevanje z vidika mednarodnega javnega prava (1940)) pravnika in univerzitetnega profesorja Ivana Tomšiča, ki je eden prvih raziskovalcev, ki so t. i. izseljensko vprašanje obravnavali z znanstvenega vidika. Korenine razmišljanja in

preučevanja slovenskega izseljenstva segajo v konec 19. stoletja in znanstveno raven dosežejo v času med obema vojnama. Tomšič je ugotavljal slabo pravno in socialno stanje izseljencev v evropskih državah, zlasti zaradi premajhnega zanimanja zanje, in poudarjal pomen znanstvenega dela na področju selitev. Leta 1937 je bil na Pravni fakulteti Univerze kralja Aleksandra I. ustanovljen Zavod za mednarodno javno pravo, ki je od vsega začetka vključeval manjšinski in izseljenski odsek, njegov upravnik pa je bil ravno Ivan Tomšič. To je bilo nekakšno središče znanstvenega dela, povezanega z Jugoslovani v tujini (Drnovšek 2012, 11–12).

Po Drnovškovem mnenju je posebna sreča, da se je ohranilo arhivsko gradivo v Arhivu republike Slovenije. Leta 1929 sta ljubljanska in mariborska oblast za ozemlje Dravske banovine v Ljubljani ustanovili Oblastni izseljeniški urad kot odsek Oddelka za socialno politiko in narodno zdravje za celotno ozemlje Dravske banovine. Urad je med drugim:

- a) obravnaval izseljevanje in vračanje v domovino, posredoval podatke o možnostih preživljanja in zaposlovanja v evropskih in prekmorskih državah, sprejemal ponudbe delodajalcev iz tujine, posredoval konzularne podatke Kraljevine Jugoslavije v tujini, vključeval izseljenska društva;
- b) vodil sezname izseljencev iz Dravske banovine, izseljenske in priseljske statistike in zadeve povratnikov;
- c) zbiral podatke o delovnih in gospodarskih razmerah doma in v tujini in onemogočal delovanje črnega trga deloven sile,
- č) deloval na področju omejevanja izseljevanja in pospeševanja kolonizacije v južne dele Jugoslavije, zlasti v južno Srbijo;
- d) deloval na kulturnem, izobraževalnem in verskem področju, podpiral društva izseljencev, pomagal pri ustanavljanju izseljenskih čitalnic, šol za izseljenske otroke, podpiral izseljenske učitelje in duhovnike pri njihovem kulturnem delu med izseljenci, razpošiljal domovinsko in izobraževalno literaturo, organiziral izlete izseljencev v domovino, pomagal pri organiziranju izseljenskih kongresov, seznanjal javnost s problemi izseljenstva, vzdrževal redne stike z društvi izseljencev, organiziral predavanja o izseljenstvu ... (Drnovšek 2012,10).

Po mnenju Jožeta Šterja je zelo čudno, da se je, kljub temu, da so se zavedali dejstva, da Slovenci odhajajo, šele v letu 1953 vpeljala selitvena statistika, da se je statistika selitev začela voditi šele leta 1959 in da so se podatki o vzrokih za selitev začeli zbirati šele z letom 1963. Drugi problem, ki se je ob tem pojavljal, pa je, da se že takrat zbrani podatki glede izseljevanja Slovencev niso bolje obdelali in objavili.

V obdobju po drugi svetovni vojni je treba raziskovanje izseljenstva razdeliti na obdobje pred letom 1980 in po njem. Zgodovinarji se pred letom 1980 praktično niso posvečali vprašanjem slovenskega izseljenstva. Intenzivno se raziskovanje zgodovine slovenskega izseljenstva začne v letu 1979, ko je bil kot stažist raziskovalec na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani nastavljen Matjaž Klemenčič, ki se je kot prvi zgodovinar profesionalno ukvarjal z zgodovino slovenskega izseljenstva (Klemenčič 1993, 41–43).

3.2.3 Peter Klinar (objave leta 1976 in 1985)

Njegovo pionirsko delo s področja družboslovne obravnave migracij sta knjigi *Mednarodne migracije: sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi* (1976) in *Mednarodne migracije v kriznih razmerah* (1985). Pri prvi knjigi gre za prvo slovensko študijo, ki se je začela ukvarjati s tematiko migracij, v njej pa avtor sistematično predstavi pojav migracij s sociološkega vidika v slovenskem jeziku.

3.2.4 Marjan Drnovšek (rojen leta 1948)

Zgodovino migracij slovenskega naroda je veliko raziskoval zgodovinar Marjan Drnovšek. Doktoriral je na Univerzi v Ljubljani na temo izseljevanja Slovencev v ZDA v letih od 1880 do 1914. Obdobje množičnega izseljevanja ga je zanimalo z vidika vzrokov, organizacije poti, vabil in svaril za izselitev, doživljanja potovanja in podobno. Njegove raziskave temeljijo na arhivskem gradivu, strokovni literaturi, publicistiki in na časopisnem gradivu in zajemajo čas zadnjih dveh stoletjih.

3.3 ŠTIRJE VALOVI MIGRACIJ V 20. STOLETJU

Številčno največ prebivalcev, ki se je v zadnjih 200 letih izselilo iz Slovenije se je izselilo zaradi ekonomskih vzrokov. To pa lahko razmejimo v tri valove izseljevanja:

3.3.1 1. val – čas množičnega izseljevanja (80. leta 19. stoletja – leto 1914 oz. 1924)

Daleč največ Slovenk in Slovencev se je v relativno kratkem času izselilo v prvem valu – v času množičnega izseljevanja. Število je morda nekoliko pretirano, točni podatki pa zaradi pomanjkljivih statističnih virov ne obstajajo. Vsesplošna slaba razvitost takratne slovenske pokrajine in prizadeta kmečka posestva so bila vzrok, zakaj je vedno več ljudi odhajajo v maloštevilna mesta in industrijska središča, vedno več pa tudi v tujino. Izrazito v tistem času je bilo izseljevanje v Ameriko, kar se je ustavilo šele s prvo svetovno vojno oziroma zaradi strogih priseljenskih ukrepov, ki jih je Amerika uvedla leta 1924.

Višje zasluge so Slovenci odšli iskat tudi v rudnike v Avstriji in Nemčiji, Slovenke (predvsem iz Krasa, Vipavske doline in Brd) pa so se kot dovilje, varuške, služkinje in kuharice zaposlile v Aleksandriji. Gre za zgodovinski fenomen ženskih migracij – aleksandrink (Verginella 2016). Drnovšek meni, da so bili vzroki za odhajanje v tistem času zelo raznoliki, in da so mnogi v tujini res našli boljše življenje, tako da ne gre posploševati, da je bilo izseljevanje zmeraj nekaj negativnega (Drnovšek 2001).

3.3.2 2. val – med obema vojnama (1918–1941)

Po prvi svetovni vojni, se je tok proti Ameriki usmerjenih izseljencev ustavil oziroma preusmeril v celinsko in zahodno Evropo (Francija, Belgija, Nizozemska, Nemčija, ...). Temu je botrovalo ameriško omejevanje, na drugi strani pa so evropske dežele po vojni potrebovale delovno silo za povojno obnovo in pospešeno industrializacijo v teh državah. Po nastopu velike ekonomske krize v tridesetih letih se je izseljevanje ustavilo, veliko že izseljenih pa se zaradi brezposelnosti vrne v domovino. V tistem času pa se poleg ekonomskih izseljencev pojavijo tudi politični – komunisti, ki so izven Jugoslavijo iskali zatočišče (Drnovšek 2001) in konec štiridesetih let šli preko luže, večinoma v Argentino, ki je tedaj sprejemala vse ljudi (za razliko od Avstralije in

Kanade, ki sta sprejemali samo mlade fante, pripravne za delo, in ZDA, kjer si potreboval »sponzorja«, ki je garantiral zate) (Pisk 2016).

3.3.3 3. val – ekonomski izseljenci v 60. in 70. letih 20. stoletja

V tretjem valu, ko se meje prej precej tesno zaprte Jugoslavije začele odpirati, veliko predvsem mlajših izseljencev začne odhajati v zahodno Evropo (največ v Nemčijo, Švico, skandinavske države), kar lahko pripišemo dejstvu, da so se te dežele v tistem času izjemno hitro gospodarsko (industrijsko) razvijale. V tem se je največ ljudi izselilo iz Prekmurja, Posavja in Bele Krajine, skratka iz območij, kjer je bil življenjski standard nizek. Glavna razloga za odhod v tujino pa sta bila zaposlitev in boljši zaslužek. Čeprav so se izseljevali predvsem izseljenci z nižjo izobrazbo, pa vse več odhaja tudi višje izobraženih posameznikov. Mnogo izseljencev si je v tujini našlo nov dom, znaten del pa se jih je tudi vrnilo v domovino (Drnovšek 2001).

3.3.4 Slovenija od leta 1991 do danes ali 4. val

Izselitve iz Slovenije v zadnjih petdesetih letih so zelo dober in ilustrativen primer, kako raznolik in zapleten proces so sodobni migracijski procesi. O sodobni slovenski emigraciji govorimo po osamosvojitvi Slovenije leta 1991, za ta tok pa je po mnenju Valentinčiča (Pisk 2016) značilno, da je zelo razpršen. Do osamosvojitve leta 1991 je bila Slovenija del drugih državnih tvorb. Za takratni čas je bilo značilno, da je bilo v Sloveniji zaposlenih malo tujcev, veliko pa je bilo medrepubliških migracij, ki pa so v tedanji SFRJ veljale za notranje. Slovenija se ni samo osamosvojila, ampak je dobro desetletje kasneje, 1. maja 2004, postala članica EU in se s 1. 1. 2007 pridružila schengenskemu območju. Vse to pa je izjemno vplivalo na že ustaljene in na novo nastajajoče tokove migracij (Malačič 2010,83–96).

Samostojna država Republika Slovenija svojo politiko migracij oblikuje od leta 1991 odkar velja za neodvisno in mednarodno priznano državo, odkar pa je vstopila v EU pa je njena migracijska politika večinoma usklajena s politiko migracij in azila EU ter evropskim pravnim redom (European Migration Network 2017). Zaradi vojne na območju nekdanje Jugoslavije se k nam začnejo množično priseljevati prebivalci nekdanjih republik Jugoslavije, kateri še danes predstavljajo znaten delež tujcev v Sloveniji.

4 BEG MOŽGANOV KOT OŽJI TOK VSEH MIGRACIJ

V nadaljevanju poglavja bom skušala opredeliti beg možganov kot poseben del celovitejšega procesa mednarodnih migracij, prikazati glavne faktorje, ki botrujejo nastanku bega možganov, in na koncu glavne družbene učinke tega tako aktualnega pojava v izvornih in tudi ciljnih državah.

Fenomen »bega možganov« postaja vse pomembnejši segment sodobnih migracij. Na nek način lahko to pripišemo dejstvu, da je potreba po znanju postala temelj sodobnega razvoja (Klinar 1976, 48). Visoko izobraženi, visoko usposobljeni ljudje pa so na splošno bolj mobilni, bolj svetovljanski (Podemski 2006, 13).

Walter Adams (1968, 1) beg možganov opredeljuje kot »izgubo vitalnih sredstev brez vsakršne kompenzacije, se pravi odtekanje človeškega kapitala iz okolij, kjer bi lahko pozitivno vplival na njihovo blaginjo in ki so z visoko usposobljenimi kadri že zasičena.« (Adams 1968, 1).

Migracije visoko usposobljenih kadrov naraščajo. Na tisoče zdravnikov, inženirjev ... se iz manj razvitih območij (predvsem azijske države) seli in si išče delo v Evropi, Severni Ameriki in Avstraliji. Podemski (2006, 10–11) navaja, da 97 % zdravnikov iz Grenade in Dominike dela v tujini. To je sicer dobro za te migrante, ki v svojih državah ne morejo najti dela, po drugi strani pa slabo za državo, iz katere odhajajo, saj to vodi v pomanjkanje usposobljenega kadra doma.

Beine (2008) pojem beg možganov opredeljuje kot mednarodni prenos sredstev v obliki človeškega kapitala in velja predvsem za migracije relativno visoko izobraženih posameznikov iz manj razvitih v razvite države. Po podatkih tega avtorja naj bi bilo leta 2000 v državah članicah OECD kar 20 milijonov visoko usposobljenih priseljencev, njihovo število pa se je v 10-letnem obdobju povečalo za kar 63,7 % nasproti 14,4% povečanju števila nekvalificiranih migrantov.

4.1 DEFINICIJE POJMA BEG MOŽGANOV

Pojem **beg možganov** se v literaturi prvič pojavi v petdesetih letih 20. stoletja, ko ga je British Royal Society uporabila kot sinonim za povojne emigracije znanstvenikov in tehnologov iz Evrope v Severno Ameriko (Podemski 2006). Drugi vir pa navaja, da se pojem »brain drain« prvič pojavi v Veliki Britaniji, ko z njim opišejo prihod indijskih znanstvenikov in inženirjev (Spring 2009, 195). V svojem bistvu pa izraz beg možganov nosi negativni predznak, saj po mnenju nekaterih avtorjev države v razvoju s tem postajajo še revnejše (Rapoport 2004, 90).

V literaturi pa se poleg izraza »brain drain« pojavljajo tudi drugi, z njim povezani pojmi. Lowell (2003) navaja različne vrste mobilnosti pameti. Te so:

- **human capital flight** – sopomenka izrazu »brain drain«;
- **high skilled mobility** – mobilnost visoko izobraženih;
- **brain exchange** – pretok znanja, ki poteka dvostransko med dvema državama; Po mnenju Straubhaarja (2000) je takšen proces značilen predvsem za evropske države zaradi »evropeizacije« tako proizvodnje kot tudi ustvarjanja enotnega trga; gre za svobodo gibanja med državami in ni razumljen kot problem (Sager 2014, 11), saj se manko domače kvalificirane delovne sile nadomesti s prihodom delavcev iz tujine (Lowell 2003);
- **brain drain waste** – pomeni izgubo človeškega kapitala, do česar pa pride, če se visoko kvalificirani posamezniki v tujini zaposlijo na delovnih mestih, ki ne ustrezajo njihovi pridobljeni izobrazbi in kvalifikacijam (Giannoccolo 2006, 6), ali če gre za podzaposlenost tako v domovini kot tudi v tujini;
- **brain circulation** – kroženje možganov: pojem nekako združi pojma beg možganov in pridobivanja možganov (Tung 2008); O kroženju možganov je smiselno govoriti predvsem v času globalizacije;
- **brain gain** – je proces pridobivanja možganov (značilen za ZDA);
- **brain return** – ali vrnitev možganov, ko se številni v tujino odseljeni posamezniki po določenem času vrnejo v domovino (Giannoccolo 2004, 4);
- **brain export** – strategija posameznih držav v razvoju za izvoz in usposabljanje visoko kvalificiranih delavcev z namenom, da se ti kasneje vrnejo in pomagajo svoji domovini;

- **brain globalization** – spoznanje, da je mednarodna mobilnost kvalificiranega človeškega kapitala danes sestavni del življenja v večnacionalnih družbah in svetovnem gospodarstvu in da sodelovanje v svetovnem gospodarstvu zahteva določeno stopnjo mobilnosti (Wikigender 2015);

4.2 FAKTORJI, KI BOTRUJEJO NASTANKU BEGA MOŽGANOV

4.2.1 Dejavniki odbijanja (push) in privlačevanja (pull)

Zakaj sploh prihaja do migracij in kakšni so vzroki skuša pojasniti model potiska in potega (push-pull) migracij, ki jo je prvi predstavi E. S. Lee leta 1966 v svoji študiji *A Theory of Migration* (Lukšič Hacin 2010, 10). Ta hipoteza skuša razložiti migracije kot nekakšen meddržavni psevdo-trg, ki deluje na eni strani pod vplivom dejavnikov območja s katerega ljudje odhajajo in na drugi strani pod vplivom dejavnikov območja, na katerega se ljudje priseljujejo.

Kot dejavnike potiska, ki delujejo na odselitvenem območju, navajajo na primer brezposelnost, različne vrste diskriminacij, naravne in druge nesreče, neugodne razmere v domači državi za osebni razvoj in druge.

Dejavniki potega – privlačnosti, ki delujejo na priselitvenem območju pa so na primer boljše možnosti zaposlitve, boljše možnosti napredovanja na delovnem mestu, boljše plačilo, večje možnosti za raznovrstnostne kulturne, prostočasne, intelektualne in druge dejavnosti, boljše stanovanjske razmere, boljše klimatske razmere, možnosti lažjega in cenejšega šolanja otrok.

Ker se pojavlja problem, da je zelo težko, če ne nemogoče določiti, zaradi česa je prišlo do migracije (ali zaradi potisnih dejavnikov ali zaradi dejavnikov potega), so posamezni avtorji pomanjkljivost skušali odpraviti na različne načine. Lee je tako uvedel še podrobnejšo razdelitev dejavnikov migracij, in sicer vmesne ovire in osebne dejavnike, posebno pa je poudaril subjektivnost ocene posameznega dejavnika in nepopolno obveščenost posameznika o njih, še posebno o dejavnikih priselitvenega območja (Malačič 2003, 172–173). Vendar pa velja, da za obrazložitev vzrokov in motivov migracij, ni dovolj le poznavanje teorije odbijanja in privlačevanja, saj gre pri tem za zapleten in kompleksen socialni pojav, ki ga je nujno potrebno analizirati skupaj s socialnim okoljem, zgodovinskimi karakteristikami in vplivom

tradicije družb na obeh straneh. Ne nazadnje pa ne gre prezreti tudi subjektivnih dejavnikov, saj so za odločitve o emigriranju pomembni tako racionalni kot tudi emocionalni dejavniki, zato je treba pri raziskovanju upoštevati tudi socialno-psihološke osebnostne karakteristike (Klinar 1976, 24–26).

Idealno tipski model »push-pull« je dolgo veljal za enega poglavitnih modelov za razlago in analizo vzrokov migracij, vendar bi se po tej teoriji morali izseljevati le najrevnejši sloji prebivalstva, kar pa študija Castlesa in Millerja (1993, 20–21) zavrača, avtorja namreč dokazujeta, da večina migrantov pred selitvijo prihaja iz srednjega socialnega sloja.

4.2.2 Načrtno spodbujanje odhoda iz izvornih držav

Za današnji razvit svet ponekod velja, da se znanstvenike načrtno spodbuja, da gredo v tujino po nove izkušnje. To velja na primer za Veliko Britanijo in njen beg možganov. V šestdesetih letih prejšnjega stoletja je v Veliki Britaniji veljalo prepričanje, da naj bi se vsak strokovnjak izpopolnjeval tudi v tujini, če bi želel kasneje doma ustvariti uspešno kariero na znanstvenem področju. Visoko usposobljeni kadri so tako hodili predvsem v ZDA (Mali 1993, 658). Na tak način je deloval tudi t. i. Colombov načrt (Colombo Plan), ki je študentom revnejših držav Commonwealtha omogočal študij v razvitejših državah z boljšimi sistemi visokošolskega izobraževanja. Države v razvoju so v preteklosti same pošiljale in financirale svoje študente za študij v tujini s pričakovanjem, da se bodo vrnili domov in uporabili svoje znanje v izgradnji državnih projektov (Rizvi 2005).

4.2.3 Načrtno privabljanje visoko usposobljenega kadra v ciljnih državah

Če v nekaterih državah načrtno spodbujajo odhod visoko usposobljenega kadra, pa ga v drugih državah načrtno želijo pritegniti. V nekaterih državah so tako z reformami imigracijskih zakonov v 90. letih prejšnjega stoletja skrčili vstopna merila in olajšali vstop visoko usposobljenim priseljencem. Nekaj novejših tovrstnih pobud nekaterih držav EU in OECD je prikazanih v spodnji tabeli (Tabela 4.1) (Bevc in drugi 2006a, 123–155 in OECD 2002b).

Tabela 4.1: Pobude nekaterih držav EU za spodbujanje prihoda visoko usposobljenega kadra

Država	Ukrepi, akcije
Evropska unija	Po bolonjski deklaraciji o izobraževanju se certifikati in sistem kvalifikacij med državami članicami usklajujejo, da bi spodbudili večjo mobilnost študentov znotraj EU.
Finska	Vlada je sprejela več ukrepov za pritegnitev tujih študentov v državo (vključno iz Azije), ustanovila je posebno vladno agencijo za spodbujanje meddržavne mobilnosti finskih in drugih znanstvenikov.
Francija	S številnimi ukrepi skuša v zadnjem obdobju spodbuditi začasno priseljevanje tujih znanstvenikov in raziskovalcev. Leta 1998 je vlada ustanovila agencijo (EduFrance) za pritegnitev večjega števila študentov v Francijo, zlasti iz Azije in Latinske Amerike.
Nemčija	Vlada poskuša povečati priliv tujih študentov s programi štipendij. Sočasno je vpeljala program za podelitev 20000 imigracijskih vizumov za zaposlitev strokovnjakov IT, imigracijski zakon iz leta 2005 omogoča visoko usposobljenim delavcem (iz držav nečlanic EU).
Irska	Pomanjkanje visoko usposobljenih delavcev (zlasti z IT-področja) je spodbudilo vlado, da je v letih 2000–2001 izvedla kampanjo za pritegnitev tujih delavcev in nekdanjih irskih emigrantov. Vlada je financirala sejme zaposlitev (job fairs) v Kanadi, Češki, Indiji, Južni Ameriki in ZDA.
Velika Britanija	Leta 1999 je britanska vlada začela kampanjo za povečanje števila tujih študentov v terciarnem izobraževanju za 50000. Strategija temelji na naslednjem: <ul style="list-style-type: none"> a) tržniški/promocijski kampanji, b) poenostavitvi postopka za pridobitev vizuma in pravil za zaposlovanja za tuje študente, c) posebnih štipendijah za najbolj uspešne. Organizacija The British Council ima nalogo spodbujati izobraževanja tujcev v Veliki Britaniji, organizaciji The Royal Society in The British Academy pa zagotavljata finančno pomoč tujim raziskovalcem. Leta 2001 je bil ustanovljen poseben sklad, namenjen financiranju

	zadrževanja vrhunskih znanstvenikov v Veliki Britaniji oz. njihovem privabljanju iz tujine.
ZDA	Kongres je povečal letno število vizumov za začasno bivanje v državi strokovnim imigrantom v okviru posebnega programa (H-1B Visa), za katerega je bila v letu 2000 postavljena meja na 195000 vizumov na leto do leta 2003.
Kanada (Quebec)	Za zaposlitev na univerzah province ponujajo 5-letno oprostitev davka na dohodek (incometax holidays), da bi pritegnili tuje akademike na področju IT, tehnično-tehnoloških ved, medicine in financ.
Švedska	Zakonodaja, ki ureja imigracije in ukrepi za zmanjšanje davčne obremenitve začasnih priseljencev.
Danska	Vlada je sprejela številne ukrepe za zmanjšanje administrativnih ovir za tuje raziskovalce in podiplomske študente, ki delajo v državi.

Vir: Bevc (2006a, 123–155) in OECD (2002b).

4.2.4 Omejevanje migracij

Teoretiki, zaskrbljeni zaradi distribucijskih učinkov izseljevanja visoko usposobljenih, pogosto trdijo, da se škodljivi učinki izseljevanja lahko upravičeno zmanjšajo z omejevanjem izseljevanja iz države izvora ali z omejevanjem možnosti priseljevanja za države sprejemnice. Sager (2014) opozarja na moralne in praktične pomisleke zoper omejevanje pretoka kvalificiranih migrantov (v smislu globalne pravičnosti). Da bi bolje razumeli, kako bi po mnenju teh avtorjev morali posamezniki, države in drugi akterji reševati problem bega možganov, je koristno raziskati nekatere od njihovih najbolj pomembnih predlogov. Predlagana sredstva, ki bi zadržala beg kvalificiranih delavcev, po mnenju Sagerja (2014) vključujejo:

- omejitve glede izseljevanja, ki jih nalagajo države izvora;
- vezave (za zaposlene, ki so se izobraževali v sistemu javnega šolstva);
- omejitve glede priseljevanja, ki jih nalaga ciljnim državam;
- Bhagwatijev davek – t. i. izseljenski davek, ki bi ga diaspore morale svoji domovini plačevati kot nadomestilo za izseljence (Bhagwati 2012);
- sprejetje etičnih praks zaposlovanja;
- kompenzacijsko plačilo za ciljne države, v korist izvornih držav (na primer nadomestilo za stroške usposabljanja delavcev, razvojna pomoč).

4.2.5 Vprašanje človekovih pravic

O zadrževanju ljudi v njihovih matičnih državah je veliko lažje govoriti, kot pa ga resnično izvajati in nadzirati. Najbistrejši ljudje v številnih revnih državah, razen v tistih, ki so podobne Indiji in Južni Koreji, kjer so se pred kratkim razvile izjemne izobraževalne institucije, lahko dobijo primerno izobrazbo le v tujini. Glavni izziv bi zato moral biti preprečevanje njihovega naseljevanja v drugih državah; tukaj pa se pojavi težava, saj bi z omejitvami izseljevanja kršili (njihove) temeljne človekove pravice, ki so danes sestavni del večine relevantnih mednarodnih pogodb (Bhagwati 2012). Pravica do izselitve je na primer zapisana v 13. členu deklaracije ZN o človekovih pravicah in 12. členu Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah. Mednarodni pakt ne priznava nobene omejitve za emigracijo, razen tistih, ki jih določa zakon, in ki bi ogrožale nacionalno varnost, javni red, javno zdravje ali moralo ali pravice in svoboščine drugih (Sager 2014).

4.3 GLAVNI DRUŽBENI UČINKI BEGA MOŽGANOV

V literaturi se pojavljajo različne teorije o tem, ali odselitev visoko usposobljenega kadra pomeni izgubo ali lahko prinaša tudi pozitivne učinke na izvorno državo. Avtorji si glede tega danes niso enotni, v preteklosti pa je bolj veljalo, da je beg možganov deloval pogubno na domačo izvorno državo. Če se izseljeni posamezniki po določenem času vrnejo bogatejši s človeškim (znanje, izkušnje, spretnosti), finančnim (gotovina, delnice, podjetja) in socialnim (družbene vezi in socialne mreže) kapitalom, ki so ga je pridobil v tujini, lahko z njim po vrnitvi pripomorejo k izboljšanju položaja in razvoja svoje države. Take migracije so lahko torej velika pridobitev tako za posameznika kot za matično državo, če so izpolnjeni določeni pogoji. Če pa te selitve v bistvu pomenijo, da nekdo odide za vedno, pa tudi strokovnih stikov ne ohranja (prav veliko), to pomeni veliko izgubo za državo, iz katere se ti mladi odselijo (Lovšin 2014).

Metka Hercog (Marn 2012), ki v Lozani proučuje mednarodne migracije na Centru za sodelovanje in razvoj švicarskega državnega Inštituta za tehnologijo, opozarja:

da o begu možganov lahko govorimo samo takrat, ko imajo selitve visoko izobraženih za domačo državo negativne učinke. Če bi bil nekdo, ki se je preselil v tujino zaradi dela, doma brezposeln, to nima negativnih učinkov za državo, kvečjemu pozitivne, saj s tem

zmanjšuje domačo brezposelnost. Tudi če se ljudje iz tujine ne vrnejo, to ne pomeni nujno izgube človeškega potenciala, saj je diaspora pogosto povezana z domačo državo prek investicij in vplivanja na družbene in politične razmere (Marn 2012).

4.3.1 Glavni družbeni učinki za izvirne države

Koristi in stroški migracij za državo izvora lahko opazujemo na (vsaj) dveh ravneh:

- najprej vključujejo učinke za emigrante posameznike in njihove družine – na mikro ravni:
- na drugi strani pa tudi učinke za družbe in države – na makro ravni:

Posamezniki in družbe, ki migracije spodbujajo, so pogosto mnenja, da so koristi pri emigriranju večje od stroškov, nekatere države na ta način celo zmanjšujejo brezposelnost, obetajo pa si tudi pritek kapitala in vlaganj ter prenos znanj (Castles 2000, 47–48).

Castles (2000) navaja potencialne koristi in probleme oz. stroške na mikro in makro ravni za državo izvora, kar povzemam v nadaljevanju.

V državi izvora lahko kot potencialne koristi na mikro ravni navedemo na primer to, da se posamezniki se odhodom v tujino rešijo brezposelnosti in podzaposlenosti, izboljšajo svoj individualni in družinski dohodek, na tak način pridobijo sredstva za investiranje, v tujini pridobijo nove izkušnje, znanja in izobrazbo, preko diverzifikacije dohodkov se izboljša družinska varnost in družinski status.

Problemi in stroški, ki so potencialno možni na mikro ravni za državo izvora migracij pa so na primer za posameznike visoki stroški emigriranja, ki lahko družino v skrajnem primeru potisnejo v dolgove, posamezniki s selitvijo tvegajo tudi poškodbe in v skrajnem celo smrt, problem je lahko tudi, ko se pridobljen kapital neučinkovito porabi in ko posamezniki v tujini ne uspejo pridobiti koristnih znanj.

Potencialne koristi za domačo državo na makro ravni so na primer zmanjšanje brezposelnosti, ker brezposelni odidejo v tujino, zmanjšanje demografskih in političnih pritiskov, preko prilivov kapitala s strani emigrantov se izboljša plačilna

bilanca, preko prenosa znanja, izkušenj in izobraževanja se izboljša človeški kapital, povečajo se vezi s tujimi raziskovalnimi institucijami, pripomore se k mednarodni trgovini, ojačajo se mednarodni tokovi znanja in sodelovanja, uvaja se nove pristope pri ekonomskem razvoju (Castles 2000 in Regets 2001).

Problemi in stroški, ki se potencialno lahko pojavijo v državi izvora na makro ravni so predvsem v tem, da emigracija lahko povzroči pomanjkanje mladih delavcev v posameznih panogah in posameznih regijah države, kar razumemo kot t. i. »odliv pameti« (ko se izgubi produktivna kapaciteta zaradi odsotnosti visoko usposobljenih kadrov), da se človeški kapital izboljša le minimalno, nadzor tokov selitev je lahko pomanjkljiv, kar lahko vodi v korupcijo in organizirani kriminal, Castles (2000) navaja, da je lahko potreba prebivalcev, da emigrirajo razumljena kot nacionalna sramota (Castles 2000, 47). Domače države zagotavljajo manj sredstev za visoko šolstvo (Regets 2001, 4), na splošno pa lahko migracije »predstavljajo izziv tudi humanitarnim, ekonomskim, socialnim in kulturnim vidikom ter varnosti, obrambi in zunanji politiki države« kot meni Jošt Lešer (2001, 95).

4.3.2 Glavni družbeni učinki za ciljne države

Kot pozitivne učinke za cilje države lahko prepoznamo povečanje razvojno-raziskovalne dejavnosti zaradi razpoložljivih visoko usposobljenih delavcev; razvoj podjetništva v naglo rastočih sektorjih, krepitev meddržavnih tokov/prenosa znanja ter sodelovanje z državami izvoznici; imigranti lahko spodbudijo ustvarjalnost, migracije lahko pomenijo protiutež staranju populacije profesorjev in raziskovalcev; za trg dela pomenijo upočasnitev rasti plač v naglo rastočih sektorjih s primanjkljaji delovne sile; spodbujajo ustvarjanje novih podjetij in delovnih mest, ne nazadnje pa lahko imigranti delujejo kot magneti za pridobitev drugih imigrantskih delavcev (učinek mreže zaposlovanja) (Bevc in drugi 2006a).

Kot negativne učinke migracij za ciljne države lahko omenimo zmanjšanje zanimanja domačinov za pridobitev terciarne izobrazbe na določenih področjih, med domačini in imigrantskimi izobraženci obstajajo jezikovne in tudi kulturne prepreke, za znanost in tehnologijo pa lahko migracije pomenijo prenos tehnologije tujim konkurentom in možnim sovražnim državam (Bevc in drugi 2006a).

4.3.3 Kroženje možganov – pozitivni učinki za izvirne in ciljne države

Posebna oblika migracij je t. i. kroženje možganov, ki predstavlja pozitivne učinke tako za izvirne kot tudi za ciljne države (OECD, 2008a). Pojem je prišel v ospredje, ko so za izvirne države poudarjali predvsem negativne učinke bega možganov. Pri kroženju možganov gre predvsem za to, da se selivci po več letih bivanja v tujini domov vrnejo z novim dragocenim znanjem, na drugi strani pa sem uvrščamo vse pogostejši trend začasnih in krožnih meddržavnih selitev posameznikov, ki krožijo med državami in na tak način bogatijo svoje znanje. In ker kroženje možganov (znanstvenikov, strokovnjakov) postaja vse pogostejše, število dvojnih zaposlitev se povečuje (Bevc 2013a, 13), postaja »kroženje možganov nov cilj nacionalnih strategij v povezovanju z diasporami« (Mulec 2011, 109). Strokovnjaki OECD v študiji o globalni konkurenci za talente (OECD 2008b) znotraj krožnih migracij ločijo dolgoročne in kratkoročne.

Pomembno je razumeti, kateri dejavniki so imeli glavni vpliv za nastanek, manifestacijo in konsolidacijo pojava kroženja možganov. Kot navaja Tungova (2008), ki je veliko pozornosti namenila analizi tega pojava, je kroženje možganov postalo mogoče zaradi več dejavnikov, vidnih na sliki 4.1:

- globalizacije – naraščajoča gospodarska soodvisnost pomeni, da so države v svetu bolj medsebojno povezane kot kadarkoli prej;
- zmanjšanja ovir za priseljevanja in izseljevanja, olajšanega pretoka ljudi;
- naraščajočega števila držav, ki dovolijo dvojno državljanstvo, z namenom olajšanja mobilnosti;
- pojava brezmejnih karier, pri čemer so visoko usposobljeni ljudje zaradi bolj zadovoljive kariere bolj pripravljeni zamenjati službo prek mednarodnih meja (Tung 2008).

Slika 4.1: Model dejavnikov, ki spodbujajo kroženje možganov

Vir: Daugeliene (2008, 51).

Pri teoriji kroženja možganov pa obstaja še ena popularna interpretacija, ki kot pomembne dejavnike kroženja možganov postavlja tudi diaspore, ki naj bi bile tako pomembne kot ekonomski razvoj.

Razmerja med izseljenimi intelektualci in njihovimi izvornimi državami so obstajala že v preteklosti, danes pa so se te povezave formalizirale v omrežja, kot so ASTA (Arabsko združenje znanstvenikov in tehnologov v tujini) ali ALAS (Združenje latinskoameriških znanstvenikov). Člani takih in podobnih mrež (raje) ne govorijo o begu možganov, ampak o kroženju možganov in poudarjajo pomen teh združenj za nacionalni razvoj. Vendar pa ima večina teh omrežij kratko življenjsko dobo. Med tistimi, ki ostanejo, obstaja veliko zamer, ker niso dobili možnosti in priložnosti potovati in živeti v tujini, do tistih, ki so odšli (Rizvi 2005).

4.3.4 Možni učinki na globalni ravni

Če pogledamo na splošno lahko na globalni ravni zaznamo številne učinke mednarodnih migracij. Eden od teh so okrepljeni mednarodni tokovi znanja, oblikujejo se mednarodni raziskovalni oziroma tehnološki grozdi. Na mednarodni ravni se boljše usklajuje ponudba in povpraševanje na trgu dela, delodajalci imajo boljše možnosti najti posebne, redke in izjemne profile znanja (Bevc in drugi 2006a).

5 BEG MOŽGANOV V SVETU

V nadaljevanju poskušam predstaviti, kaj nam povedo mednarodne primerjave proučevanja bega možganov v svetu ter kakšne klasifikacije (oziroma tipologije) in statistične evidence so razvite za primerljiv opis tega pojava.

5.1 ZGODOVINA BEGA MOŽGANOV

Ljudje so se selili od začetkov njihovega obstoja, vendar so se skozi zgodovino oblike migracij zelo spreminjale. In odkar obstaja znanost, obstajajo tudi selitve znanstvenikov. Ločiti pa je treba migracije v preteklosti in sodobne migracije.

V vsej zgodovini se je vedno v vsaki skupini migrantov znašlo določeno število visoko usposobljenih posameznikov. V nekaterih zgodovinskih obdobjih so imeli ti posamezniki, opremljeni s posebnimi talenti in znanjem, precejšen vpliv na pretok znanja in idej. V prazgodovini, na primer, so se skupine kvalificiranih, usposobljenih kovinarjev premikale z enega mesta na drugo (Brandi 2004, 1). Že v stari Grčiji so se učenjaki, misleci in filozofi selili iz domačih v okolja in mesta, ki so tisti čas bila bolj razvita in kjer so lahko razvijali svoje darove, znanje, sposobnosti. V prvem tisočletju so feničanski obrtniki razširili svoje znanje daleč naokoli, podobno kot potujoči filozofi antike (Brandi 2004, 1).

Ko se v srednjem veku ustanovijo prve univerze se z njimi pojavijo tudi migracije profesorjev in študentov, z njimi pa tudi širitev znanja. Selitve v takratni Evropi, v tistem času, so bile zaradi kulturne enotnosti lažje. »Univerza je nastala kot bratovščina oziroma cehovska struktura v 11. stoletju, za vse cehovske strukture, tudi za diplomante univerze, pa je bilo kroženje po mojstrskem izpitu (diplomi) po svetu del strokovnega rituala, na katerega radi pozabljamo, pa je bil vselej v zgodovini zelo močno prisoten.« (Kramberger 2017)¹. Prisotna sta bila močan vpliv cerkve in splošna uporaba latinščine. Vzroke za migracije učenjakov lahko pripišemo nenehnim zahtevam po napredku v znanosti na področju številnih ved (pravo, filozofija, medicina, matematika, ...). »Nekoliko se je ta starodavni običaj internacionalizacije znanja in znanosti umaknil le v obdobju zadnjih dveh stoletij po francoski revoluciji in nekje do druge svetovne vojne, ko so novejšje univerze pričele

¹ Iz osebne korespondence z mentorjem (Kramberger 2017, 9. junij 2017).

gojiti drugo, nacionalno mitologijo in so si prizadevali ustvariti vtis, da naj znanost služi narodu in državi (ožje), ne pa človeštvu (razsvetljensko široko) in humanosti nasploh« (Kramberger 2017).

V Evropi je pojav bega možganov star že tisočletja. Migracijski tokovi so v zgodovini zelo prispevali k širjenju znanja in so zato precejšnjega zgodovinskega pomena (Brandi 2004, 1). Množično pa se znanstveniki in izobraženci začnejo seliti s prihodom nacizma in fašizma na oblast, saj sta uvedla politiko »očiščevanja«, da bi pregnali vse »nearijce« in vse, ki tedanji oblasti niso bili po volji zaradi politične opredelitve. Včasih je za beg možganov veljalo, da je šlo za obliko prisilne migracije (velikokrat politične narave), za beg možganov v sodobnem svetu pa velja predvsem, da gre za prostovoljne oblike selitev.

Evropska znanost je bila zelo prizadeta med drugo svetovno vojno, ko je iz Evrope odšlo več kot 10.000 intelektualcev, večina katerih pa se je po vojni vrnila domov. Šter (1974) meni, »da druga svetovna vojna predstavlja nekakšen mejnik v migracijskih tokovih« (Šter 1974, 1074–1090). Če je v Evropi za čas pred in med drugo svetovno vojno veljalo, da so se ljudje predvsem izseljevali pa se je po vojni situacija obrnila. Evropa je tako postala ena glavnih destinacij na svetu kamor ljudje prihajajo.

Znanstveniki se prostovoljno začnejo seliti po drugi svetovni vojni, ko se v svetu razširi znanstveno – tehnična revolucija produkcijskega procesa. Migracije tako potekajo od nerazvitih predelov sveta v razvite ali enostavneje povedano z juga na sever in z vzhoda na zahod (tudi v Evropi je cilj priseljevanja iz vzhodnoevropskih dežel, zahodna Evropa). Razvitejše države mladim znanstvenikom omogočajo boljše pogoje dela in boljše možnosti za uveljavitev (Šter 1974, 1074).

V 60-ih letih dvajsetega stoletja, se zaradi gospodarskih razmer v zahodni Evropi v ta predel močno povečajo delovne migracije, ki pa se po kratkem obdobju omejevanja, znova povečajo v zgodnjih 90-ih letih dvajsetega stoletja s padcem komunističnega režima.

V zadnjih 30 letih so se migracije zelo povečale povsod po svetu. V družbah, ki tradicionalno veljajo za države sprejemnice (ZDA, Kanada, Avstralija) se je obseg priseljevanja samo povečeval, tok priseljencev pa se je premaknil iz Evrope (ki je bila dolgo časa prevladujoč vir migrantov) v Azijo, Afriko in Latinsko Ameriko. Evropa se je medtem spremenila iz družbe, ki je večinoma pošiljala izseljence, v družbo, ki je nenadoma sama začela privlačevati delavce iz tujine. To se zgodi predvsem po letu 1945, ko so skoraj vse države zahodne Evrope začele uvažati delavce najprej iz južne Evrope, nato pa tudi iz drugih držav v razvoju, iz Afrike, Azije, z Bližnjega vzhoda (Massey 1993, 431–432).

5.2 BEG MOŽGANOV PO SVETU

Kot je Podemski (2006) navedel podatke za migracije na splošno, nam v prispevku *Migration of Highly Skilled Workers at the Turn of the 21st Century: Literature Review* poda zanimive in zgovorne podatke tudi o migracijah visoko usposobljenih – begu možganov. Leta 2000 so bili podatki sledeči:

- Države, ki so jih migracije v absolutnem smislu (številčno) najbolj prizadele, so bile: Velika Britanija (1,4 milijona), Filipini (1,1 milijona), Indija (1 milijon), Mehika (0,9 milijona), Nemčija in Kitajska (0,8 milijona vsaka), Južna Koreja (0,7 milijona), Kanada in Vietnam (0,5 milijona vsak), sledijo pa Poljska, ZDA, Italija, Kuba, Francija in Iran.
- V relativnem smislu (kot odstotek izobražene delovne sile) so bile najbolj prizadete regije Srednja Amerika, Karibi ter osrednja, zahodna in vzhodna Afrika. Največji poraženci so majhne države: Gvajana (89 %), Grenada, Jamajka, Sveti Vincenc in Grenadini (85 %), Haiti (84 %) ter Trinidad in Tobago (79 %).
- Delež izseljenih strokovnjakov v skupnem številu izseljenskega prebivalstva je bil najvišji v državah z dokaj nizko stopnjo bega možganov: v Tajvanu (78 %), Katarju (70 %) Kuvajtu (68 %), Združenih arabskih emiratih in Filipinih (67 % v vsaki državi), Nigeriji in Savdski Arabiji (65 % v vsaki) in na Japonskem (64 %) (Docquire and Marfouk 2006 v Podemski 2006).
- Države OECD z najvišjim neto prihodom možganov (delež razlike med kvalificiranimi izseljenci in kvalificiranimi migranti do rezidenčne delovne sile)

so bile Avstralija (+11,4 %), Kanada (+10,7 %), Luksemburg (+7,3 %), ZDA (+5,4 %), Švica (+3,8 %) in Nova Zelandija (+2,9 %).

– Države OECD z najnižjim neto prihodom možganov so Irska (-4,0 %), Grčija (-1,8 %), Portugalska in Mehika (-1,7 % vsaka) in Finska (-1,5 %) (Docquire and Marfouk 2006 v Podemski 2006).

– Najbolj izobraženi izseljenci so koncentrirani v nekaj regijah: ZDA (okoli 50 %), Kanadi in Avstraliji (skupaj približno 20 %) in Veliki Britaniji, Nemčiji in Franciji (skupaj 15 %). Le 15 % izobraženih izseljencev živi v drugih državah.

– Odstotek migrantov s terciarno izobrazbo v teh najboljših državah v letu 2000 je bil zelo raznolik. Medtem ko je bilo 80 % Indijcev, 73 % Filipincev, in 54 % Kitajcev, ki so preselili v ZDA s terciarno izobrazbo, je bilo pri Mehičanih takih le 14 % (Kapur, McHale 2005 v Podemski 2006).

– Stopnja izseljevanja delavcev s terciarno izobrazbo (v odstotkih izseljencev) je bila največja pri Mehiki (14 %) in Filipinih (11 %) in najnižja v Indiji in na Kitajskem (2,5 %). To pomeni, da je Mehika izgubila relativno več izobraženih ljudi kot Indija, čeprav je večina Indijcev migrantov visoko usposobljenih (Podemski 2006).

Za tokove in protitokove migracij je po mnenju Klinarja (1976) odločilnega pomena kako so sodobne družbe razvite, namreč največji pritek visoko izobraženih kadrov imajo tiste družbe, ki so najbolj razvite in obratno – iz družb, ki so najmanj razvite odhaja največ strokovnjakov (Klinar 1976, 48).

5.3 FENOMENOLOGIJA OBLIK

Eden najbolj pomembnih vektorjev/smernic sodobnih migracijskih režimov je postalo razlikovanje migracij glede na sposobnosti migrantov. Številne države, ki prejemajo migrante (Kanada, Avstralija, Nova Zelandija, Združeno kraljestvo idr.), odprto sprejemajo visoko kvalificirane delavce, medtem ko omejujejo možnosti za prihod manj usposobljenim. Številne države poskušajo migracije uporabiti za odpravo posledic lastnega demografskega primanjkljaja v določenih segmentih trga dela in se aktivno odzivajo na globalno tekmovanje za usposobljene kadre (Sager 2014, 4).

5.3.1 Low skilled – nizko usposobljeni kadri

V literaturi ni enotne definicije za »low skilled migration«. Izraz »nizko kvalificirani« se lahko nanaša na ljudi z malo formalnih kvalifikacij, ljudi, ki delajo na takih delovnih mestih, kjer se posebne kvalifikacije ne zahtevajo, ali ljudi, ki delajo na položajih z nizkimi plačami ne glede na njihovo lastno izobrazbo. Kljub nejasnostim v definiciji, pa koncept low skilled migration igra pomembno vlogo v razpravah o migracijskih procesih: dinamiki socialne in ekonomske integracije migrantov, javnega mnenja na področju migracij, ekonomskih učinkov migracij in oblikovanja politike sprejema (Julca 2011, e46). Čeprav Saskia Sassen meni, da so nekvalificirani delavci v »svetovnih mestih, kot središčih globalnega gospodarstva«, izgubili pomembno mesto, Mesić (2002) to tezo zavrača, saj po njegovem mnenju »postmoderni« storitveni sektor sploh ne bi mogel funkcionirati brez podpore vse širšega kroga pomožnih nekvalificiranih delavcev (Mesić 2002, 7).

5.3.2 High skilled – visoko usposobljeni kadri

Visoko usposobljeni migranti postajajo bolj pomemben del svetovnega gospodarstva in političnih razprav v številnih državah. Širjenje znanj po vsem svetu, povečanje svetovne trgovine, rast in splošno povečanje povpraševanja na trgu dela za različne sklope veščin oziroma spretnosti so prispevali k nastanku migracij visoko kvalificiranih posameznikov (Regets 2001).

Pri empiričnem delu raziskovalci za visoko kvalificirane ali usposobljene kadre pogosto uporabljajo približke, temelječe na izobrazbi in poklicu. Če upoštevamo mednarodne standardne klasifikacije, se izraz »kvalificiran« nanaša na formalno kvalifikacijo in ustreza obstoječi in široko uporabljeni mednarodni klasifikaciji izobraževanja (International Standard Classification of Education – ISCED). Kljub številnim ugotovitvam raziskovalcev pa na mednarodni ravni definicija »visokokvalificiranih delavcev« (highly qualified workers) še ni usklajena (Bevc 2006a, 223). Iz novejših publikacij OECD (OECD 2011) je razvidno, da danes v te kadre načeloma uvrščamo osebe s terciarno (visokošolsko, univerzitetno) izobrazbo, ki se po priporočilih ISCED razdelijo v sedem skupin oziroma disciplin: naravoslovne znanosti, medicinske znanosti, inženirstvo in tehnologija, agronomija, družbene in humanistične vede ter drugo (OECD 2002a, 15). Če je včasih že srednja šola predstavljala izobraženost, pa se je danes meja (ožjega) pojma izobraženega

posameznika, že pomaknila na stopnjo magisterija ali celo doktorata. Vseeno pa, kot meni Bevc (2004), se posamezniki, ki so običajno zajeti v sklop proučevanja fenomena bega možganov, »uvrščajo v sam izobrazbeni vrh različnih gospodarsko-družbenih sfer in tako predstavljajo pomemben razvojni potencial« (Bevc 2004, 3).

Klinar (1976) ugotavlja, da se strokovnjaki/visoko usposobljeni kadri večinoma selijo iz manj v bolj razvite družbe, in čeprav prevladujejo želje po boljših materialnih in delovnih razmerah, pa so vzroki odhajanja zelo raznoliki. Strokovnjake v tujino vlečejo večje možnosti napredovanja, specializacij, izpopolnjevanj in ker se doma želijo izogniti tradicionalizmu, političnih in drugih omejitev ter diskriminacijam, ki v domovini lahko zavirajo njihov strokovni razvoj (Klinar 1976, 48).

5.3.2.1 Mednarodni študenti

Mednarodna mobilnost študentov je oblika in predhodnica migracij človeških virov v razvojno raziskovalni dejavnosti oziroma znanosti in tehnologiji, saj študenti predstavljajo osrednji del mednarodnih migracij človeških virov v znanosti in tehnologiji. V prihodnjih letih je pričakovati še naraščanje povpraševanja po terciarni izobrazbi, študenti pa bodo tudi vedno bolj iskali možnosti za študij v tujini (Bevc in drugi 2006a, 113).

Odstotek mednarodnih študentov (med vsemi študenti) v državah OECD znaša okrog 6 %. Največ jih prihaja iz Kitajske, Indije in Koreje, glavne ciljne države kamor se priseljujejo pa so ZDA, Velika Britanija in Avstralija. Veliko teh študentov se iz začasnih selivcev v novi državi spremeni v trajne priseljence, saj jim nove države nudijo boljše zaposlitvene možnosti, kot bi jih imeli doma, od tega pa imajo korist na eni strani tako države gostiteljice in na drugi stani priseljenci sami (Bevc 2013, 31).

Mednarodna mobilnost študentov se povečuje iz leta v leto (v Evropi je zato zelo zaslužen program mednarodne študentske izmenjave Socrates – Erasmus). To vrsto migracij spodbujajo tudi različne migracijske politike, saj imajo od tega velike koristi ciljne države, za izvirne države pa so učinki različni (Bevc in drugi 2006a, 113–119).

Na primer, program Socrates – Erasmus je program EU, namenjen podpori sodelovanja nacionalnih univerz na področju visokega šolstva, ki je začel delovati že leta 1987, število študentov, ki so vključeni v program Erasmus, pa se nenehno

povečuje. Predstavljen je kot najuspešnejši program mobilnosti, ki je povezal izobraževanje in mobilnost (Pušnik 2016).

Program med drugim podpira:

- mobilnost študentov in profesorjev,
- organizacijo mobilnosti,
- projekte oblikovanja in prenove študijskih programov,
- poletne šole in uvajanje evropskega sistema prenosa »kreditov« (Bevc in drugi 2006a, 116–119).

Na določene ovire, pomanjkljivosti in omejitve skupnih študijskih programov, teh sicer spodbujanih oblik meddržavne študijske mobilnosti, v okviru sodobnih procesov (re)internacionalizacije znanosti, opozarjata Kramberger in Potočnik Mesarić (2017).

5.3.2.2 *Znanstveniki (učitelji in raziskovalci)*

Znanstveniki so poleg študentov druga pomembna kategorija začasnih migrantov. Da je država lahko uspešna (na primer na področju znanosti in tehnologije) je zelo pomembno, kako so mobilni njeni znanstveniki. Statistično se lahko k mobilnim znanstvenikom štejejo tudi postdoktorski študenti, redno zaposleni mladi znanstveniki ter tudi gostujoči raziskovalci in profesorji, ki imajo začasno delovno dovoljenje.

Visoko usposobljeni migranti ne pridejo v državo le kot študenti, poslovni ali visoko usposobljeni imigranti ali gostujoči profesorji in raziskovalci, ampak jih je mogoče najti tudi med prosilci za azil in begunci (Bevc in drugi 2006a, 119–121).

6 SLOVENIJA IN BEG MOŽGANOV

Na osnovi predhodnih ugotovitev sem v tem poglavju poskušala podati teoretsko utemeljen in z evidencami podprt oris dosedanjega procesa bega možganov za Slovenijo, še posebno po krizi v letu 2008.

V Sloveniji se je z begom možganov ali izseljevanjem izobražencev, kot so to imenovali včasih, ukvarjalo kar nekaj strokovnjakov. Naj omenimo tiste, ki jih prištevamo med začetnike tovrstnih objav.

6.1 ZAČETEK SPREMLJANJA BEGA MOŽGANOV

6.1.1 Ivo Furlan in Jože Šter (objavi 1974)

Ena zgodnejših člankov, ki opredelita problematiko izseljevanja izobražencev, sta članek Iva Furlana *Poskus opredelitve socialnih vzrokov izseljevanja slovenskih izobražencev v tujino* in članek Jožeta Šterja *Odtekanje slovenske pameti*, oba iz leta 1974. Ugotovitve prispevkov predstavljam bolj podrobno, saj gre za prva znanstvena prispevka s tega področja in nam dobro orisujeta situacijo takratnega časa.

V sredi 19. stoletja je v Sloveniji začelo primanjkovati delovnih mest in veliko prebivalcev se je tako izselilo v tujino in če so v preteklosti odhajali zaradi življenjske nuje, so v 60. letih 20. stoletja v tujini iskali boljše možnosti strokovnega izpopolnjevanja in boljše ekonomske možnosti. Furlan (1974) navaja, da je že v tistem času začelo naraščati število kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev, veliko ljudi je imelo visokošolsko izobrazbo. Inštitut za geografijo Univerze v Ljubljani se je s skromnimi možnostmi ukvarjal s problemom izseljevanja slovenskih izobražencev v tujino že od leta 1969, od leta 1970 pa je pojav tudi pozorneje spremljal. Po zbranih podatkih Zavoda za statistiko, popis prebivalstva iz leta 1971 kaže, da je bilo v tujini največ zaposlenih zdravnikov, ki so skupaj z zobozdravniki predstavljali 1/5 slovenskih izobražencev, zaposlenih v tujini. Na drugem mestu so elektroinženirji (nad 10 %), sledijo diplomanti gradbeništva (9,5 %), filozofske fakultete (8,9 %), strojne smeri (7,8 %) ... najmanj pa je izobražencev ekonomskih smeri, umetnikov in pravnikov (Furlan 1974 in Šter 1974).

Slovenski visoko izobraženi izseljenci odhajajo predvsem v države zahodne Evrope (71,6 %, od tega v nemško govorečih državah kar 54,8 %), manj pa v Severno Ameriko (16,1 %), Afriko (6,8 %), Južno Ameriko (2,8 %), Avstralijo (1,5 %) in Azijo (1,2%).

Vzroki zakaj so Slovenski izobraženci zapustili domovino in boljše življenje šli iskat v tujino so, kot navaja Furlan (1974) v svojem prispevku, predvsem osebni (14,6 %), da doma niso dobili stanovanja (12,4 %), da niso imeli možnosti napredovanja v svoji stroki (12,4 %), da so se soočali s slabimi odnosi v službenem kolektivu (10,7 %), da je bilo težko pridobiti sredstva za raziskave (5,8 %), zaradi prenizkih dohodkov (5,4 %), da delo, ki so ga opravljali doma ni bilo primerno izobrazbi (5,1 %) in drugi (Furlan 1974).

6.1.2 Stanislav Južnič (rojen 1955)

Stanislav Južnič, slovensko-ameriški fizik in zgodovinar, je sestavil seznam pomembnejših matematikov in astronomov ter fizikov slovenskega rodu ali rojenih na slovenskem etničnem ozemlju, ki so delovali v tujini pred prvo svetovno vojno (Južnič 2010, 175–190). Njegovi podatki segajo daleč nazaj v zgodovino, celo v leta 1135–1143, ko je deloval Herman Koroški, slovenski astronom, astrolog, matematik, meteorolog, prevajalec in pisatelj, rojen verjetno v severni Istri, ki je deloval v Španiji in Franciji.

6.1.3 Irena Gantar Godina (rojena 1950)

Z raziskovanjem izseljevanja slovenskih izobražencev se je veliko ukvarjala tudi doc. dr. Irena Gantar Godina, ki je v okviru Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije raziskovala predvsem slovenske izobražence v slovanskih deželah. V svojem prispevku *Slovenian intellectuals: atypical emigrants to atypical destination* (Gantar Godina 2007) predstavi izseljevanje slovenskih izobražencev – netipičnih migrantov v netipične destinacije – v slovanske dežele: Hrvaško, Češko, Poljsko, Rusijo. Najpogosteje so bili motivi, zakaj so se slovenski intelektualci izseljevali v t. i. netipične dežele so bili »šolanje, protinemštvo in kot protiutež slovanska ideja, tudi

panslavizem oz. rusofilstvo, nenazadnje pa tudi boljši zaslužek ter želja delati, študirati in živeti v slovanskem okolju» (Gantar Godina 2007a, 269–270).

Po letu 1848 se med Slovenci v tistem času vse bolj širi ilirizem, kulturno-jezikovno gibanje (Gantar Godina 2004a, 165–183) in prepričanje izobražencev, da morajo kaj storiti za širitev, dvig in poudarjanje pomena slovanskih in južnoslovanskih idej med Slovenci. Vzornike so Slovenci imeli med Čehi in Hrvati. Po letu 1848 je vse več Slovencev namesto na nemških univerzah začelo študirati v »slovanski« Pragi, ker so verjeli v spodbudno slovansko okolje (Gantar Godina 2005, 197–218). Veliko slovenskih intelektualcev je v tistem času odšlo na Hrvaško, ti odhodi pa so opazno upadli po letu 1860/61 (Gantar Godina 2004b, 92–93) oziroma leta 1868. In čeprav je bilo videti, da so Slovenci potem na delo na Hrvaško odhajali povsem prostovoljno, nekatera pričevanja dokazujejo, da so na Slovenskem težko našli zaposlitev tisti izobraženci, ki jih je oblast zabeležila kot »preveč« narodno zavedne; najbolj moteči so bili panslavisti in izobraženci, ki so se navduševali za južnoslovanstvo (Gantar Godina 2006, 154–155).

O številnih izobražencih in »šolancih« slovenskega rodu (kakor so se na primer lokalno imenovali izobraženci v Prekmurju), ki so v preteklosti delovali doma in na »tujem« in so ostali vredni spomina, je pisalo seveda še mnogo drugih avtorjev, zgodovinarjev, teologov, strokovnjakov raznovrstnih strok in specializiranih literatov ter novinarjev. Spomin na mnoge izobražence iz preteklosti se močneje ohranja zlasti v lokalnih in regionalnih okvirih in publikacijah. Zgoraj smo omenili le izbrane avtorje, recimo temu zasilno – odmevnejše, seznam še zdaleč ni popoln.

6.2 SPREMLJANJE IN RAZISKOVANJE BEGA MOŽGANOV DANES

- **Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije**, ki deluje v sklopu Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (ISIM ZRC SAZU) raziskuje migracijske procese tako doma kot v mednarodnem okolju. Proučujejo procese izseljevanja, priseljevanja. Povratnike, migracijske in integracijske politike. Njihovo delo je vključeno v mednarodne projekte, ki prav tako raziskujejo mednarodne migracije. v sklopu Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije od leta 1990 izhaja tudi

dvojezična znanstvena revija *Dve domovini. Razprave o izseljenstvu/Two Homelands. Migration Studies* in knjižna zbirka Migracije (od leta 2001) s podzbirko Migrantke (od leta 2009). Inštitut organizira mednarodna srečanja, simpozije in posvete s področja migracij (Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije).

- **Inštitut za ekonomska raziskovanja** med drugim raziskuje mednarodne migracije, zlasti beg možganov. V zadnjih 25 letih se je z raziskovanjem izobraževanja, človeških virov in migracij največ ukvarjala **Milena Bevc** s sodelavci (Sonja Uršič, Marko Ogorevc, Klemen Koman, Nika Murovec ...). Pod njenim vodstvom je bilo opravljenih več obsežnih več let trajajočih raziskav, ki so bile prve na tem tematskem področju in kot take izjemno dobrodošle v slovenskem prostoru (Inštitut za ekonomska raziskovanja).
- **Globalna Slovenija** je spletno mesto za mlade, ki odhajajo v tujino, financira pa ga Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu. Na spletni strani je najti osebne zgodbe in izkušnje posameznikov o odhodu, kako se na novo življenje navajajo na tujem, s kakšnimi težavami se soočajo. Mladim, ki odhajajo nudijo številne nasvete, povezave do skupnosti in spletnih skupnosti Slovenk in Slovencev v različnih državah, regijah in mestih. Spodbuja se ohranjanje stikov z domačo državo, tako da spodbujajo ustvarjanje in uporabo spletnih družabnih orodij, z namenom povezovanja posameznikov v tujini med seboj in z društvi, klubi, pa tudi z uspešnimi znanstveniki, podjetniki in strokovnjaki v tujini. V ta namen povezovanja so izdali priročnik za spletno predstavitev slovenskih skupnosti *Slovinci na spletu*, avtorjev Roka Piska in Mateja Cepina (Globalna Slovenija).
- **Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu** se ukvarja z nalogami s področja slovenske narodne manjšine v sosednjih državah, slovenskega zdomstva in izseljencev po svetu. Prizadeva si ohranjati stike z organizacijami, ki delujejo v okviru manjšinskih ter zdomskih in izseljenskih skupnosti Slovencev po svetu. Urad tudi vzpodbuja kulturne, prosvetne, gospodarske in druge dejavnosti in povezovanje izseljencev z domovino. Finančna sredstva, ki se zagotavljajo preko raznih javnih razpisov namenja za programe in projekte zamejskih Slovencev in Slovencev po svetu ter za njihovo

povezovanje in sodelovanje (Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu).

- **Društvo VTIS, Društvo v tujini izobraženih Slovencev**, združuje slovenske državljane, ki se v tujini izobražujejo v okviru visokošolskega študija, ali na izobraževalno-raziskovalnih ustanovah v tujini opravljajo raziskovalno dejavnost. Društvo nudi podporo vsem, ki se zanimajo za izobraževanje in raziskovalne dejavnosti v tujini. Želijo spodbuditi sodelovanje slovenskih izobraževalno-raziskovalnih ustanov in gospodarstva s slovenskimi strokovnjaki, ki delajo v tujini (Društvo v tujini izobraženih Slovencev).
- **ASEF, American Slovenian Education Foundation** je organizacija, namenjena krepitevi ameriške in slovenske dejavnosti izobraževanja, ki združuje slovenske znanstvenike in vzgojitelje po vsem svetu. Fundacija ponuja različne donacije za programe, učna gradiva, kot tudi za tuje izmenjave študentov in fakultet (America Slovenian Education Foundation).
- Pomemben doprinos, po mojem mnenju, k raziskovanju problema bega možganov v Sloveniji lahko pripišemo tudi številnim raziskovalnim nalogam, diplomskim, magistrskim delom, doktorskim disertacijam, zaključnim projektnim nalogam in znanstvenim člankom, ki raziskujejo pojav z različnih novih zornih kotov in iz različnih perspektiv. Aktualnost problema se kaže tudi v vse večjem porastu zanimanja za obravnavo tovrstnih tematik.

6.3 KAJ KAŽEJO NOVEJŠE RAZISKAVE

Največ se je v zadnjem času z raziskovanjem problema bega možganov pri nas ukvarjala **Milena Bevc** (2004). V raziskavi Migracijska politika in problem bega možganov iz leta 2004 je predstavila podatke, ki so bili rezultat mednarodnega projekta o begu možganov na zahod. V njem je sodelovalo 10 nekdanjih socialističnih držav, namen projekta pa je bil ugotoviti kakšen je obseg ter kakšne so značilnosti in vzroki meddržavne mobilnosti strokovnjakov, zakaj so se izseljevali iz teh držav (Slovenije, Češke, Slovaške, Madžarske, treh baltskih držav, Poljske, Bolgarije in Romunije).

Ta raziskava (ki so jo izvedli sredi 90ih let) je bila prva kot takšna, ki je zajela tako veliko število držav, v njej pa je sodelovalo veliko raziskovalcev z magisterijem ali doktoratom, skratka najbolj usposobljeni kadri posamezne države. V Sloveniji so za namen pridobivanja podatkov anketirali 1000 raziskovalcev.

Zatem je bila v Sloveniji leta 2004 izvedena še raziskava potencialnega bega možganov, ki je zajela študente in zaposlene z visoko izobrazbo. Podatki raziskave pokažejo kaj so tisti potisni dejavniki doma, kakšne težave in ovire se pri odhodu v tujino pojavljajo in kaj so tisti glavni dejavniki, ki jih privlačijo v tujini.

Kot potisne dejavnike (push) anketiranci navajajo: brezperspektivnost domačega gospodarstva in v tem smislu pomanjkanje razvojnih vizij, brezposelnost določenih poklicnih profilov, nekateri navajajo slabe odnose v delovnem in bivalnem okolju ter odhod iz osebnih razlogov (Bevc 2004 in Nidorfer 2005).

Kot dejavnike, ki jih vlečejo v tujino (pull) anketiranci navajajo: večje možnosti strokovnega izobraževanja in usposabljanja, boljši formalni pogoji kariernega napredovanja, privlačijo jih novi, drugačni delovni pogoji, v tujini pričakujejo višje zaslužke, bolje se želijo naučiti jezika, splesti želijo nove veze in poznanstva, ki bi jim utegnile koristiti v prihodnosti, želijo si novih izkušenj, se umakniti iz domačega okolja in izpolniti svoje osebne ambicije (Bevc 2004 in Nidorfer 2005).

Težave oziroma ovire, ki so jih navedli pri odhodu v tujino se kažejo v težavnem navajanju na tuje okolje, v težavah pri oblikovanju družinskega življenja, nekateri v tujini pogrešajo bivalne kvalitete domačega okolja in stike z domovino, skrbijo pa jih tudi morebitne težave pri vračanju domov (Bevc 2004 in Nidorfer 2005).

Poglavitne ugotovitve drugih obsežnih raziskav bega možganov pod vodstvom Milene Bevc so – po vrsti raziskave:

- Raziskava emigracije slovenskih znanstvenikov **po spolu** v obdobju 1995–2009 kaže, da je evidentirano letno število odseljenih raziskovalcev iz Slovenije v omenjenem obdobju naraščalo za moške in ženske, vendar je bilo ves čas za moške večje kot za ženske. Med emigranti je bilo 42 % žensk. Tudi

sicer je delež žensk v znanosti manjši od deleža moških, vendar pa večji od povprečja EU. Evidentirana stopnja vrnitve emigrantov je precej višja za moške kot za ženske; za prve znaša 18 % (v času raziskave se je vrnilo 15 oseb), za druge pa 8 % (vrnilo se je 5 oseb). Druge pomembne ugotovitve so še, da imajo slovenske znanstvenice slabše pogoje zaposlovanja (emigrirane) v matični organizaciji po prenehanju usposabljanja (statusa) za mladega raziskovalca, nižjo povprečno starost, bolj so povezane z matično raziskovalno organizacijo (več sodelovanja teh organizacij z njimi) in so bolj izobražene (Bevc 2013, 39–61).

- Raziskava emigracije slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009 po njihovem znanstvenem področju kaže, da je v omenjenem obdobju letni obseg evidentiranih emigracij raziskovalcev iz Slovenije naraščal med strokovnjaki z vseh področij znanosti (raziskovalnih ved – naravoslovne, tehniške in tehnološke, medicinske, kmetijske, družbene, humanistične), pri čemer pa so ves čas predstavljali največji delež emigranti s področja naravoslovja. Po skupnem številu v obdobju 15 let jim sledijo strokovnjaki s področja tehnike in družboslovja. Po znanstveni disciplini je emigriralo največ fizikov, ekonomistov in kemikov. Do anketiranja se je del emigrantov vrnil, največ (petina) med naravoslovci in tehniki (Bevc 2013, 21–40).
- Raziskava emigracije slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009 po vrsti raziskovalne organizacije kaže, da se je v omenjenem obdobju absolutni obseg emigracije povečeval iz skoraj vseh vrst raziskovalnih organizacij. Dobro tretjino (v opazovanem obdobju 2004–2009) predstavljajo mladi raziskovalci, v nekaterih vrstah raziskovalnih organizacij pa je odstotek tistih, ki so odšli celo presegel 50 %. Skupno vsem organizacijam je to, da odhajajo vedno mlajši in vedno bolj izobraženi (Bevc in Ogorevc 2012, A42–A54).
- Raziskava *Začasni odhod raziskovalcev v tujino* (meddržavna mobilnost) v obdobju 2004–2009 je, kot so ocenili direktorji ali dekani raziskovalnih organizacij v letih 2009–2010, načeloma pozitivno vplivala na uspešnost organizacije in tudi trajni odhod raziskovalcev ni pustil večjih negativnih posledic (Bevc in Ogorevc 2013). Pozitivne učinke začasnih odhodov vidijo tako na ravni posameznika (povečanje njegove izobraženosti, usposobljenosti,

izkušenj, ugleda ...) kot na ravni organizacije (povečan ugled in prepoznavnost organizacije v tujini, oblikovanje osnov za sodelovanje z organizacijami v tujini, boljše možnosti za pridobitev novih projektov (Bevc 2006a, 203–205)).

6.4 BEG MOŽGANOV ZNOTRAJ SLOVENIJE

Večina študij se posveča visoko izobraženim mladim, ki zapuščajo meje Slovenije in iščejo boljše življenje v tujini, se pa nekatere raziskave osredotočajo tudi na beg možganov znotraj Slovenije, med samimi regijami v državi. Gre za notranji beg možganov, ki se dogaja znotraj matične države, med posameznimi regijami. V Sloveniji se soočamo z velikim problemom centralizacije, saj je t. i. ljubljanska regija nadpovprečno razvita in je sedež največjih podjetij, medtem pa druge regije izgubljajo kadre in s tem možnost za hitrejši razvoj. V Sloveniji je zaznati beg možganov iz obrobni regij (Prekmurje, Koroška, savinjska regija in Zasavje) v osrednjeslovensko (Ljubljana). V mesto ne prihajajo le dnevni migranti, ampak tudi prebivalci drugih regij. Mladi iz številnih razlogov (med drugim tudi zaradi lažje rešitve stanovanjskega problema, pestrejšega družabnega življenja v večjih mestih, nerazvite infrastrukture, slabo razvite mreže ustanov za višje- in visokošolsko izobraževanje) odhajajo iz obrobni regij in se nazaj zaradi slabšega stanja doma le redko vračajo (Pirc 2010).

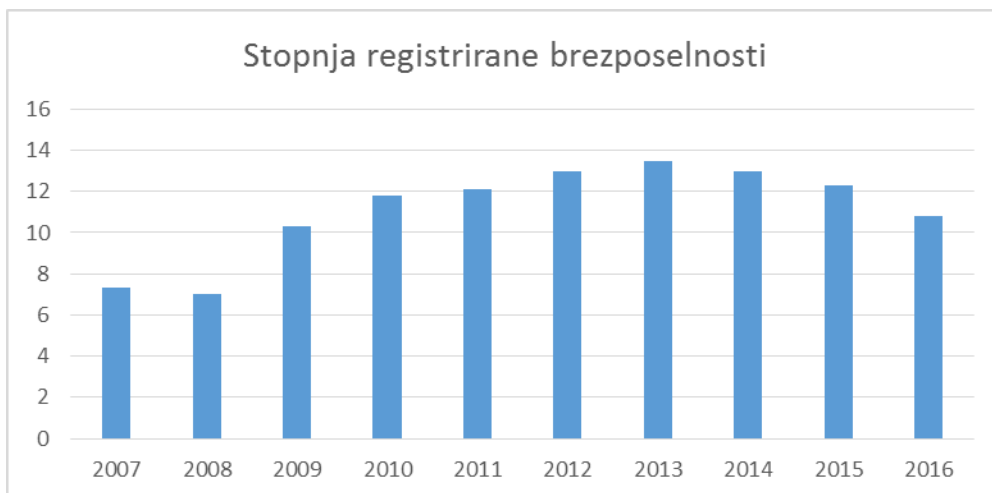
Posledice, ki jih zaradi bega možganov občutijo (ali dejansko ali potencialno) regije v Sloveniji, so naslednje (Bevc 2004):

- v ekonomsko šibkih regijah se občuti demografska izguba, ki jo zaradi današnje nizke stopnje rodnosti težko nadomestimo ali pa je ne moremo;
- intelektualna abrazija v perifernih regijah in območjih – v ekonomsko šibkih regijah so določeni projekti zaradi pomanjkanja usposobljenega kadra težje izvedljivi, čuti se pomanjkljivost nosilcev dejavnosti in inovacij;
- zaradi opuščanja določene dejavnosti nastajajo razne prostorske spremembe, ki se občutijo v manjših regijah;
- modernizacija lastnega okolja, povečevanje informacijskega pretoka;
- odprtost in toleranca ljudi, ustvarjanje novih zvez in poznanstev (Ljubijankič 2014, 9).

6.5 STANJE – DOGAJANJE PO LETU 2008

Finančna kriza se v Evropi pojavi koncem leta 2008. Svet je tako prizadela največja kriza po svetovni gospodarski depresiji v 30. letih prejšnjega stoletja. Kot druge države se tudi Slovenija finančno-gospodarski krizi ni mogla izogniti. Posledice so bile prvo vidne na finančnem trgu in kasneje še v realnem sektorju, spremembe pa je kriza povzročila tudi na trgu dela. Zaposlenost se je novembra 2008 začela zmanjševati in tako je brezposelnost začela leta 2009 naraščati (leta 2008 je bila stopnja registrirane brezposelnosti 7 %) vse do leta 2013, ko je dosegla vrh (13,5 %), od takrat pa je zaznati upadanje – podatki za december 2016 kažejo 10,8% stopnjo registrirane brezposelnosti (Graf 6.1).

Graf 6.1: Stopnja registrirane brezposelnosti

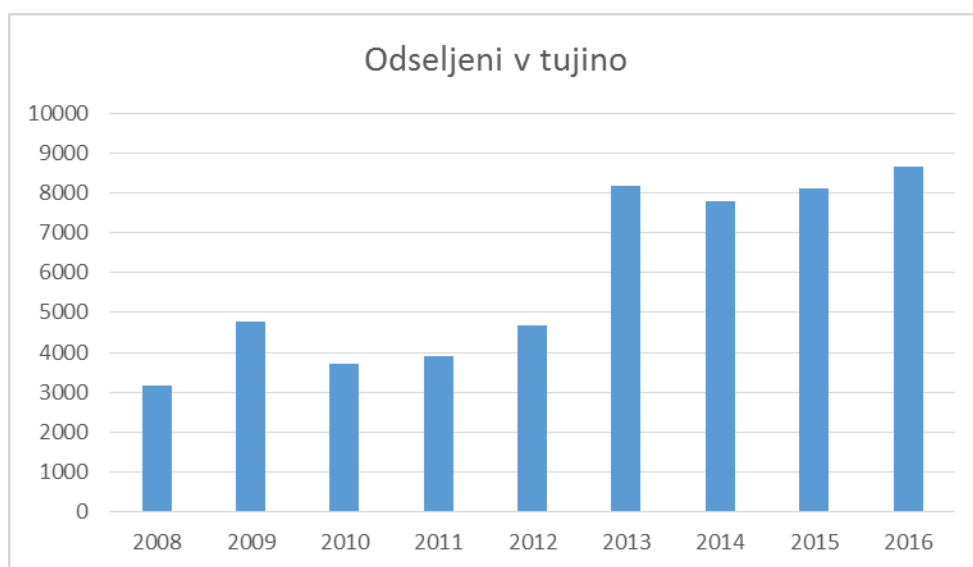

Vir: SURS (2017).

Če je stopnja registrirane brezposelnosti začela v zadnjih letih upadati, pa tega ni zaznati v številu odseljenih v tujino, ki namreč kaže vztrajno naraščanje odseljevanja (Slika 6.4). Za Slovenijo je za čas po osamosvojitvi značilno, da je odstotek registrirane brezposelnosti obratno sorazmeren s številom, koliko prebivalcev se je takrat odselilo v tujino (Lapuh 2011). Mogoče pa iz tega lahko sklepamo, da se zaradi selitev brezposelnih v tujino slika zaposlenosti v državi izboljša. Po mnenju Valentinčiča (Pisk 2016) naša statistika ne zajema približno 80.000 Slovencev, ki vsako leto za nekaj tednov ali mesecev gredo v tujino kot napoteni delavci. Okoli 60.000 Slovencev je stalno zaposlenih v Avstriji in Nemčiji, registrirani pa so kot

zaposleni v Sloveniji. Le v zadnjih nekaj mesecih naj bi se v obmejnih avstrijskih deželah zaposlilo 12.000 Slovencev. Zaradi vseh teh razlogov imamo v Sloveniji manjšo brezposelnost, a to, da so (lahko) delovno aktivni, ni naša zasluga. Vsemu temu iluzornemu reševanju uradne slovenske zaposlitvene slike je treba prišteti še porast prisilnih s. p.-jev, podaljševanje študentskih statusov itd. in raznih drugih oblik prekarnega dela, ki brezposelnost praktično znižujejo samo statistično. Nekatera področja sicer omogočajo tudi samozaposlitev in razvijanje lastnega podjetja, vendar pa pretirano državno podpiranje samozaposlovanja prinaša prej nasprotno – revne mlade, ki so fiktivno zaposleni in jih statistika brezposelnih niti ne zabeleži (Čebašek 2015).

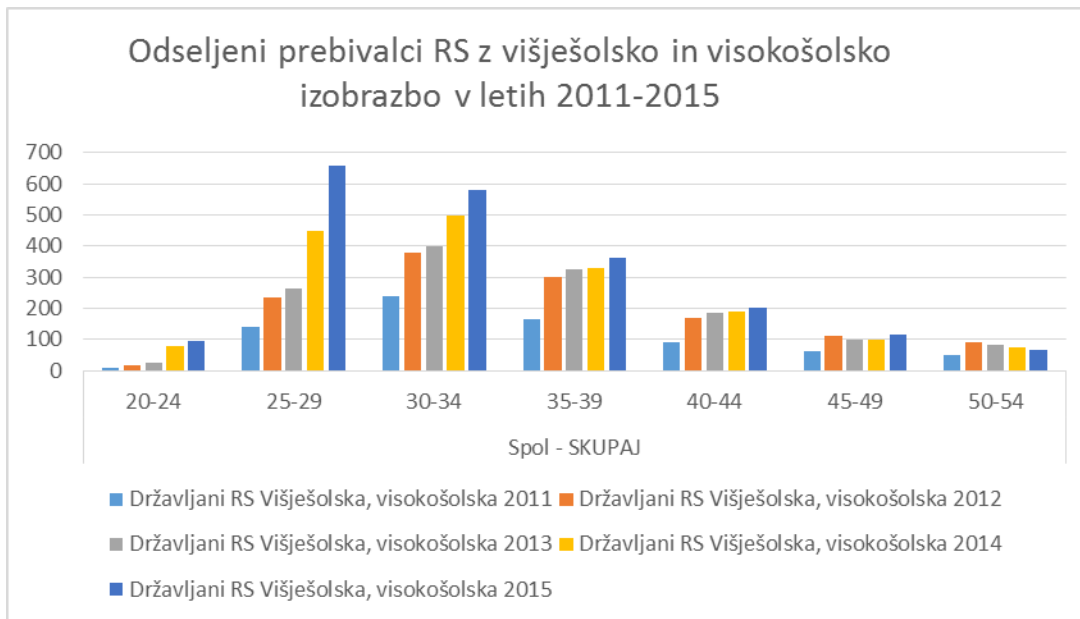
Graf 6.2: Odseljeni v tujino

Vir: SURS (2017).

Skrb vzbujajoči pa so tudi podatki, vidni na Grafu 6.3, ki prikazujejo naraščanje števila izselitev prebivalcev z višješolsko in visokošolsko izobrazbo v letih 2011–2015. To pomeni, da se v zadnjih letih trend izseljevanja visoko izobraženih povečuje iz leta v leto.

Graf 6.3: Odseljeni prebivalci RS z višješolsko in visokošolsko izobrazbo v letih 2011–2015, po starostnih skupinah

Vir: SURS (2017).

Glavni razlogi za izseljevanje v tem trenutku so brezposelnost, brezposelnost in še enkrat brezposelnost. Seveda se najde tudi skupina ljudi, ki želi malo izkusiti tujino, ki to vidijo kot izziv, saj menijo, da bo življenje v tujini bolj zanimivo, da jih bo bolj osebno izpolnilo, da bodo imeli boljše plačano službo, vendar je še vedno prevladujoči del med njimi takih, ki sploh ne morejo dobiti službe v Sloveniji, in tistih, ki sicer imajo neko službo, a ne na svojem profesionalnem področju (primer podzaposlenosti – brain drain waste). Veliko jih je frustriranih, ker vedo, da bi v tujini našli službo z boljšo plačo, doma pa jih čaka le katera od oblik prekarnega dela. Zato večina teh, ki odidejo v tujino, odide zaradi eksistencialnih potreb, kar je razlika v primerjavi z na primer tistimi, ki so odhajali pred pojavom ekonomske krize – ti so odhajali bolj zaradi osebnih razlogov, avanture, boljše plače, partnerja iz druge države (Pisk 2016). Dobra zaposlovalna politika ne bi samo zaustavila tega vala izseljevanja, ampak je po mnenju Petra Debeljaka, nekdanjega direktorja Urada RS za mladino, dobra zaposlovalna politika tudi najboljša stanovanjska politika in najboljša politika rodnosti (Kotnik 2014). V Sloveniji je tudi zaznati trend staranja prebivalstva (kot v veliko državah vzhodne Evrope) in če temu še dodamo izseljevanje mladih delavcev se posledice vsega tega kažejo v upadu delovno sposobnega prebivalstva (Kramberger 2002).

Rešitev za uspešno iskanje zaposlitve mladi vidijo predvsem v sodelovanju z morebitnimi delodajalci, tudi med šolanjem, recimo pri praksi, pripravništvu, študentskem delu. To obojim omogoča, da se dobro spoznajo in mogoče celo dogovorijo za nadaljnje sodelovanje (Čebašek 2015).

Po mnenju Valentinčiča (Pisk 2016) je zelo skrb vzbujajoč tudi naslednji podatek, da je leta 2011 o odhodu iz Slovenije razmišljalo 30 % mladih, ki so še bili doma, leta 2015 pa že 70 %. A več kot polovica jih za to ni še nič naredila. Eksodusa torej še ni, vendar se pripravlja, če ne bo preventivnih ukrepov.

Zanimivo pa je tudi dejstvo, da sodobni slovenski izseljenci prihajajo predvsem iz regionalnih središč, se pravi iz najbolj razvitega dela države, saj ima najvišji delež selivcev (na 1000 prebivalcev) osrednjeslovenska statistična regija (Lapuh 2011). V tem pogledu je potreben poseben razmislek o razlogih za odhod, kajti zastavlja se vprašanje, v kakšnem smislu sploh lahko govorimo o najrazvitejših delih države, ko pa iz njih odteka največ pameti. Videti je, da se v Sloveniji spopadamo z viškom usposobljenega kadra, kar vodi v strukturno neskladje med diplomanti in delovnimi mesti in posledično v brezposelnost številnih profilov, ki so tako primorani ne samo boljše možnosti, ampak tudi možnosti za golo preživetje iskati v tujini. Visoko izobraženi Slovenci imajo tako dobre pogoje za uspeh, če se le odločijo za odhod. So terciarno izobraženi, mladi in v aktivni dobi življenja, polni znanja in elana, z aktivnim znanjem tujih jezikov ter pripravljeni delati v tujini. Glede na to, da imamo v EU pravico do prostega gibanja in bivanja v državah članicah, je pot mladim v tujino odprta (Lovšin 2011).

6.6 SOCIALNO-PSIHOLOŠKI VIDIK BEGA MOŽGANOV

Če so glavni razlogi za izseljevanje mladih v tujino predvsem materialne narave in vzroki posredno ali neposredno povezani z delom, pa ne gre zanemariti tudi socioloških in psiholoških vidikov, ki posameznike na eni strani silijo v tujino in jih na drugi strani neizbežno čakajo v novem okolju.

Rezultati odmevne študije pod vodstvom Sergeja Flereta Mladina 2010 (in podobne raziskave, opravljene tri leta kasneje) kažejo, da je položaj mladih zaradi brezposelnosti vse slabši v primerjavi s položajem starejših, še posebno je to videti, kako se na trgu dela slabša položaj mladih žensk (Lavrič 2014). Ti trendi pa se nadaljujejo. Brezposelnost je sovražnica občutka varnosti, stabilnosti, pripadnosti. Neuspešno iskanje zaposlitve je velik sprožitelj osebnostne krize ob že tako prisotni finančni. Razmere mlade privedejo do jeze, nejevolje, samopomilovanja, ogroženosti, malodušja in v hudi stiski tudi do vprašanj, ali ima še sploh smisel vztrajati (Dajčman 2016).

Mnogi svojo priložnost začnejo iskati v tujini. Pustiti za seboj bližnje sorodnike in tesne prijatelje, s katerimi si odraščal, ni enostavno. V novi državi pa se srečujejo s problemi, kot sta nepoznavanje jezika in kulturni šok, pogosto jih spremljajo občutek razosebljenosti, razpetosti med dvema jezikoma in kulturama ter osamljenost. Ob prihodu v novo državo se srečujejo z občutki, kot so odtujenost, žalost ob izselitvi, zmedenost ob prihodu v novo domovino, ranljivost, izgubljenost in utesnjenost, vsa ta čustva in razmere v novi domovini pa vplivajo tudi na odnose med partnerji in člani družine (Janežič 2016). Janežič (2016) je v svojem delu na podlagi analize sedmih avtobiografskih romanov slovenskih in tujih avtorjev prikazala, s katerimi problemi se srečujejo izseljenci v tujini in kako vse to čustveno doživljajo. Mnoge dogodke, povezane s selitvijo, opišejo kot pravi čustveni vrtiljak. Pri praktično vseh so prisotna mešana občutja – od zaskrbljenosti, strahu in dvomov do veselja, vznemirjenja, navdušenja in vzhičenosti (Kušar 2016).

Z življenjem v tujini mladi pridobijo večjo samostojnost, večjo samozavest, večje zaupanje v lastne sposobnosti, spremeni se jim pogled na svet, na nek način s tem odrastejo, ko se morajo spoprijeti s številnimi izzivi in prilagajanjem v novem okolju, kar pa s seboj prinese neprecenljive življenjske izkušnje. Vse to lahko štejemo v pozitivne učinke odhoda v tujino (Kušar 2016).

Legendarni tržaški pisatelj Boris Pahor o migrantih govori kot o »izkoreninjenih ljudeh«. Valentinčič predstavlja ugotovitve številnih obiskov izseljenske skupnosti, ko je prišel do porazne posplošene ugotovitve, namreč, da med izseljenci prve generacije dejansko težko najdeš človeka, ki bi bil resnično srečen. Nekateri se sicer potožijo, kako je bila izselitev napaka. Da so sicer boljše materialno preskrbljeni, a

težko se je bilo vklopiti v novo okolje, še vedno nimajo toliko prijateljev, jezika se nikoli ne naučijo perfektno ... se pa najdejo tudi takšni, ki stalno poudarjajo, kako so oni srečni v novi domovini. Ampak, kot meni Valentinčič, s tem ne prepričujejo drugih, ampak v prvi vrsti sami sebe (Pisk 2016).

Mladi, ki odidejo v tujino, veliko lažje kot v preteklosti ohranjajo stike z domačimi v domovini s pomočjo informacijske tehnologije, interneta, mrež na družbenih omrežjih, kar olajša selitev. Pri odločitvi za odhod v tujino je mladim pomembna tudi možnost oziroma misel, da se lahko kadarkoli vrnejo. Sodobni izseljenci pa so (v primerjavi s starejšimi generacijami izseljencev) bolj individualisti, in se s slovensko skupnostjo v tujini ne povezujejo tako, kot so se včasih (Lapuh 2011), ki še niso imeli tolikšnih možnosti komunikacije z domačimi preko različnih informacijskih kanalov, kot jih imajo izseljenci danes.

6.7 RAZVOJNI PROBLEM BEGA MOŽGANOV IZ SLOVENIJE

Že Ivo Furlan v svojem prispevku iz leta 1974 ugotavlja, da čeprav so izobraženci le manjši del prebivalstva, pa igrajo pomembno vlogo tako v gospodarskem kot tudi v družbenem razvoju države. Zato so izseljenim izobražencem, posvečali precejšnjo pozornost že 60. in 70. letih prejšnjega stoletja. Furlan meni, da bi morali s temi izseljenci vzdrževati tesne stike, saj bi lahko pomenili veliki doprinos, da bi se Slovenija hitreje družbeno in gospodarsko razvila (Furlan 1974, 154–155).

Klinar (1976) je menil, da odliv strokovnjakov slabo vpliva na razvoj manj razvitih družb in da beg možganov dolgoročno tem družbam prinaša veliko škodo, saj so tako prizadete v svojem razvoju. Investicije, ki so jih vložile v šolanje strokovnjakov tako z njihovim odhodom izgubijo. Tudi Bevc in Ogorevc (2011) sta še danes podobnega mnenja in na podlagi rezultatov obsežnih raziskav (Obdobje opazovanja emigracije raziskovalcev je bilo od 1. 1. 1995 do 30. 9. 2009) sklepata, da slovenskih znanstvenikov, ki so odšli v tujino v zadnjih 15 letih (in so evidentirani) sicer ni veliko, nekaj jih sčasoma celo pride nazaj, vendar pa je zaskrbljujoča prihodnost, saj se iz leta v leto število odhajajočih veča, le-ti so vedno mlajši in bolj izobraženi, v tujino odhajajo v želji za boljšimi pogoji dela v raziskovalnih sferah in zaradi omejenih možnosti zaposlitev doma. Obenem odhodi mladih visoko izobraženih iz Slovenije za državo pomenijo znatno ekonomsko škodo, saj za formiranje raziskovalca država

vloži precejšnja javna sredstva (skupna naložba družbe v 23 letih za enega doktorja znanosti po izračunih Bevčeve (2013b) znaša okoli 253.000 evrov).

6.7.1 Kaj narediti, da strokovnjake zadržimo doma oziroma jih pritegnemo nazaj?

Po mnenju Bevčeve (2013b) podatki v opazovanem 15-letnem obdobju kažejo, da so pglavitni razlog, ki slovenske raziskovalce odpelje v tujino, boljše razmere za raziskovalno delo. Pomemben razlog, ki jih potencialno lahko potegne nazaj, da se vrnejo v domovino, pa je stanje in prihodnost na domačem trgu dela. Ker bistvenega izboljšanja zaenkrat v Sloveniji ni na vidiku stanje (p)ostaja zaskrbljujoče.

Klinar (1976) in Massey (1993) predvsem emigrantskim družbam in oblikovalcem politik v teh državah nalagata, da bi v domači državi bilo treba razviti ustrezno delovno klimo, v kateri bi strokovnjaki lahko delovali in da bi bilo treba poskusiti urediti mednarodne migracije z različnimi ukrepi ali s kombinacijo teh. Kot primer navajata, da bi bilo treba spremeniti plače in ustrezne osebne dohodke; povečati bi bilo treba profesionalne možnosti; racionalno naj bi se razporejalo delovno silo; odpravilo naj bi se neustreznosti in diskriminacije pri zaposlovanju znanstvenikov; več naj bi se investiralo v šolstvo, in reformiralo šolstvo v smislu, da bi uskladili potrebe po kadrih s profili, ki se šolajo; bolj naj bi se spodbujalo gospodarski razvoj in oblikovalo programe socialnega zavarovanja, ter zmanjšalo dohodkovne neenakosti (Klinar 1976 in Massey 1993).

Bevc in Ogorevc (2012) in Bevc (2013b) pa poudarjajo, da bi za pritegnitev slovenskih emigrantov nazaj domov in kroženje možganov bilo treba delati v smeri zagotavljanja ustreznih razmer v domovini, to pa bi terjalo tudi vodenje ustreznih politik na številnih področjih. Kot predloge navajajo navezovanje in ohranjanje strokovnih stikov s slovenskimi strokovnjaki v tujini, možnost systemske ureditve dvojne zaposlitve (v Sloveniji in tujini) in uspešne povratnike »uporabiti« kot ambasadorje za vzor mladim (Bevc in Ogorevc 2012).

O tem, da si želijo sodelovanja z domovino ali se bodisi vrniti nazaj v Slovenijo, govorijo tudi mnogi od več kot osemsto mladih, v tujini izobraženih Slovencev, ki živijo in raziskujejo po vsem svetu ter so prek spleta povezani v društvu VTIS. Toda

pri tem, tudi v Sloveniji zelo zaželenem kroženju znanja, velikokrat naletijo na ovire, predvsem birokratske (Bošnjak 2017).

Zanimiva je ocena Valentinčiča (Pisk 2016), česar statistični urad sicer ne zajema, da se 20 % izseljencev v roku 3 let sicer res vrne nazaj. Stalno se ponavlja mantra, da bodo ti prinesli nova znanja in bo to velik doprinos za Slovenijo. Marsikdo preprosto želi živeti v svoji matični državi, v svoji družbi, ima tu družino. Da bi vsi, ki se vračajo nazaj, prinesli tako kvalitetne izkušnje in znanja, pa ni čisto res. Ti, ki odhajajo kot posamezniki in se kmalu vrnejo, so pogosto tudi taki, ki se v tujini ne znajdejo. Najbolj sposobni, najbolj samoiniciativni ostanejo zunaj. Tisti, ki jim ne uspe, pa pridejo nazaj – običajno še bolj zagrenjeni, kot so bili ob odhodu. Teh hipotetičnih observacij seveda ne kaže posploševati, za boljši uvid bi bilo potrebno opraviti sistematično empirično raziskovanje (Pisk 2016).

6.7.2 Strategija krožne migracije

Slovenija za učinkovito upravljanje z ekonomskimi migracijami predstavlja strategijo krožne migracije. Prizadeva si opredeliti koncept krožnih migracij, proučuje možnosti, kako vzpostaviti zakonodajni okvir in razvija programe krožnih migracij, spodbuja pospeševanje kroženja za namen dela, raziskav, študija in drugih dejavnosti (Ministrstvo za notranje zadeve RS 2013).

Vendar pa se v praksi velikokrat zatakne, kar na lastnih izkušnjah ugotavljajo tudi člani društva VTIS, ki opozarjajo na težave, s katerimi se pogosto spopadajo pri urejanju različnih vprašanj, povezanih z izobraževanjem, sodelovanjem iz tujine ali načrtovano vrnitvijo. Kljub najrazličnejšim težavam, ki ne le ovirajo, ampak neredko tudi onemogočajo tolikokrat omenjeno sodelovanje slovenskih raziskovalcev in znanstvenikov iz tujine, si želijo, da bi odgovorni v Sloveniji predlagane rešitve proučili in čim prej sprejeli ukrepe za krepitev kroženja znanja, s čimer bi povečali slovenski znanstveni potencial in ugodno vplivali tudi na poslovno okolje v državi. Igor Cesarec, predsednik društva VTIS (Bošnjak 2017), navaja devet izzivov in za vsakega predlog rešitve, ki se nanaša na štipendiranje, birokratske postopke pri prehodu študentov med državami, razpise za spodbujanje zaposlovanja mladih doktorjev znanosti, razpise za prosta mesta na slovenskih visokošolskih ustanovah, priznavanje v tujini pridobljenih delovnih izkušenj in izobrazbe gradbenih inženirjev,

na delovne izkušnje v tujini kot veljavno izobraževanje v sklopu priprav na pravniški državni izpit, davčne obremenitve raziskovalcev, ki začasno delajo v tujini, pa tudi na vzajemno priznavanje vplačanih socialnih in pokojninskih prispevkov med Slovenijo in ZDA.

Ljudi bi bilo treba po mnenju Marine Lukšič Hacin, predstojnice za slovensko izseljenstvo in migracije na ZRC SAZU, spodbuditi, da gredo v svet, obenem pa bi si bilo treba v domovini prizadevati ustvarjati takšne pogoje in okoliščine, da se bodo ti, ki so odšli, po določenem času radi vrnili domov, bogatejši z novimi znanji in izkušnjami (Marn 2012).

6.7.3 Privabljanje (visoko)kvalificiranih državljanov tretjih držav v Slovenijo

Demografska slika Slovenije oziroma demografski trendi kažejo, da od leta 2003 delež aktivnega prebivalstva pada (zaradi nizke stopnje rodnosti, ki ne zagotavlja ravni, potrebne, da bi se prebivalstvo obnavljalo, podaljšuje se tudi pričakovana življenjska doba), zvišuje se razmerje starostno odvisnega prebivalstva od delovno sposobnega, na trgu delovne sile pa prihaja do neskladij, zaradi strukturne brezposelnosti. Čeprav v Sloveniji primanjkuje nekvalificirane in kvalificirane delovne sile pa se v določenih panogah kaže izjemno pomanjkanje tudi visokokvalificiranih kadrov (posebej naravoslovnih ved). Če Slovenija ni sposobna teh kadrov zagotoviti doma, pa je treba v državo pritegniti delavce iz tujine. Na področju selitev v Slovenijo obstajajo trije strateški dokumenti in sicer: leta 1999 sprejeta Resolucija o imigracijski politiki, leta 2002 sprejeta Resolucija o migracijski politiki in Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020, ki jo je Vlada Republike Slovenije sprejela konec leta 2010.

Strategija iz leta 2010 posebej opredeljuje privabljanje predvsem visoko izobraženih posameznikov iz tretjih držav in navaja tudi konkretne ukrepe in aktivnosti, kako bi se zastavljeni cilji dosegli. Med drugim je opredeljeno, da naj bi se spodbujalo priseljevanja za namene zaposlitve in bi se na ta način zmanjševala neskladja na trgu delovne sile, spodbujalo naj bi se priseljevanje državljanov tretjih držav, ki imajo finančni kapital in bi bili pripravljene vlagati v razvojno spodbudne naložbe, izboljšal naj bi se sistem priznavanja in vrednotenja izobraževanja, ki ga posamezniki

pridobijo v tujini, spodbujalo naj bi se kroženje možganov in nenazadnje, poenostavil naj bi se sprejem določenih tujih migrantskih skupin delavcev (MNZ RS 2013).

7 SKLEPNA RAZPRAVA

Mobilnost teoretiki definirajo kot svobodo, svobodo gibanja ljudi, blaga, storitev in kapitala. Prav svoboda gibanja pa se v Evropski Uniji predstavlja kot eden pomembnejših dosežkov evropske integracijske politike (Pušnik 2016). »Migracije so neločljivo povezane z mejami, identitetami, človekovimi pravicami, v povezavi z njimi pa se poraja vrsta vprašanj o nacijah, državah, etnijah in kulturah ter nenazadnje z naraščanjem omejevanja, restriktivnimi in izključevalskimi politikami, rasizmom in ksenofobijo« (Pajnik in Zavratnik Zimic 2003, 5).

Vsakdo stremi za sanjami po boljšem življenju in ker je v kapitalistični družbi (skoraj) vse posredno ali neposredno povezano z denarjem je tega potrebno služiti. Težave mladih v Sloveniji, pa tudi drugod, so močno povezane z brezposelnostjo. Mladi se dandanes vse težje osamosvajajo, težko najdejo zaposlitev po končanem študiju, se kasneje odselijo od doma in si vse kasneje ustvarijo družino (Lovšin 2014), so pogosto nezadovoljni in razočarani. Ker pa je vseeno treba preživeti in boljših časov doma ni na vidiku, se jih vse več podaja lepšo prihodnost iskat v tujino. Z življenjem v drugih državah se jih veliko seznanijo:

- že v času študija preko izmenjav, podiplomskih študijev v tujini ;
- ko jim delovno mesto v domači državi ne predstavlja več izziva, želijo več;
- ko po končanem šolanju dolgo iščejo zaposlitev doma, in ker te dolgo ni, se jo odločijo poiskati v tujini.

V svojem magistrskem delu sem želela sistematično opredeliti procese mednarodnih migracij, zlasti migracij izobražencev, in na urejen način podati glavne teoretske konceptualizacije za verodostojni opis tega pojava. Migracije in ožje področje bega možganov terjajo sistematično raziskovanje in proučevanje iz več zornih kotov in sodelovanje različnih ved – ekonomije, sociologije, psihologije, demografije, antropologije (Kramberger 2002). Prav zato, ker je interdisciplinarnost zahtevno početje, doslej enotne teorije še ni. Vsak avtor, vsaka veda poda svojo različico razlage tega pomembnega pojava. Nekako so si pa vsi pogledi enotni v tem, da govorijo o spreminjanju okolja - prostorskega in socialnega, v katerem prihaja do migracij.

Na podlagi osnovnih predhodnih ugotovitev sem skušala najprej prikazati teoretsko utemeljen in z evidencami podprt oris dosedanjega procesa migracij na slovenskih tleh. Ugotovitve kažejo, da je bilo migracijsko dogajanje na ozemlju današnje Slovenije skozi zgodovino zelo pestro, kar je bolj ali manj uspešno poskušalo podati ali raziskati več avtorjev, vse od Primoža Trubarja (leta 1562), Franca Šušteršiča (leta 1894), Jurija Trunka (leta 1912), Jožeta Zaverznika (leta 1925), Ivana Tomšiča (leta 1939-1940), pa do Petra Klinarja (1976) in Marjana Drnovška v zadnjem času. Ti avtorji (in še številni drugi) so skušali predstaviti, kam, kdaj in zakaj so migrirali Slovenci skozi zgodovino.

V zadnjem času pa je v porastu poseben trend migracij in sicer tako imenovani beg možganov, katerega začetki sicer segajo v čas začetkov znanosti, v modernem času pa se o tem začne glasneje govoriti v petdesetih letih 20. stoletja. Čezmejni migracijski tokovi so pomembni dejavniki na trgu dela v sodobnih družbah in nacionalnih državah (Kramberger 2002), še posebej pomembni pa postajajo tokovi visoko izobraženih posameznikov. Avtorji si še posebej na področju migracij izobražencev niso prav enotni, kaj to v bistvu pomeni za izvirne in ciljne države, saj predstavijo tako pozitivne kot negativne posledice.

Kakor velja za migracije na splošno, prihaja do različnih teoretičnih okvirov tudi pri opredeljevanju bega možganov. Poleg vseh faktorjev, ki ljudi iz neprimernih krajev odganjajo v primernejše, pa za beg možganov obstaja še en faktor, ki pa smo ga morda malo premalo utemeljili. Namreč, »skupnost znanstvenih ved in disciplin je globalna. Zato tudi v preteklosti ni bilo nič čudnega, če so se diplomirani kadri, med njimi pa zlasti znanstveniki, podali v svet, da pogledajo, kaj se počne drugod, in so s tem obogatili svoje znanje.« (Kramberger 2017). V tem primeru bi bilo pri obravnavanju migracij izobražencev primerneje govoriti o globalnem kroženju znanja in pameti, saj je »sam izraz »beg možganov« nekoliko krivičen do tistih, ki jih v svet v bistvu zvablja ta starodavna, normalna praksa učenih glav, da je znanost globalna in greš pač pogledat razna središča globalne znanosti, da s tem postaneš čvrstejši del te rahlo spete, a delujoče globalne skupnosti.« (Kramberger 2017).

V Sloveniji se je s proučevanjem ožjega pojava sistematično ukvarjalo več avtorjev: od Jožeta Šterja in Iva Furlana, ki sta leta 1974 prva na znanstveni način predstavila problematiko bega možganov v tedanji državi, do Stanislava Južniča, Irene Gantar Godine in ne nazadnje Milene Bevc s sodelavci, ki je v okviru Inštituta za ekonomska

raziskovanja izvedla več obsežnih in več let trajajočih raziskav, ki so bile kot take prve s tega področja in so zato izjemnega pomena. Izsledki teh študij nam dajejo kvalitetne podatke in dober vpogled v problematiko, podprto z obsežnimi raziskavami. Seveda pa so glede na vse omejitve to še vedno zgolj (točkovne) ocene, ki ne morejo nadomestiti trajnega in sistematičnega ukvarjanja s tem pojavom.

Tematika izseljevanja mladih izobraženih Slovencev je v zadnjih letih postala tudi zelo aktualna v vsakdanjem in medijskem življenju, saj med nami najbrž težko najti koga, ki ne bi poznal vsaj enega posameznika, ki je za boljšim življenjem odšel v tujino. S problematiko odhajanja (šolanih mladih) se v tem smislu srečujemo praktično na vsakem vogalu in zato se ji ne izognejo niti v medijih. Nekaj primerov naslovov objav v časopisih, internetnih portalih, ki običajno naglašajo negativne posledice tega pojava za družbo kot celoto, je navedeno v nadaljevanju:

»Izobraženi mladi se pri iskanju službe spogledujejo s tujino«

»Slovenijo letno zapusti več kot 8000 Slovencev«

»Iz Slovenije se izseljujejo mladi in izobraženi«

»V tujini 13.000 mladih Slovencev, kar tretjina visoko izobraženih«

»Izobraženi Slovenci bežijo v tujino«

»Adijo pamet!«

Dokaj realno, čeprav fragmentarno sliko dogajanja »tukaj in zdaj« nam lahko, po mojem mnenju, prikažejo članki dnevnih časopisov, internetnih strani, novic s televizije, intervjuji z obrazi, neposredno povezanimi s problemom. Po mnenju Krambergerja (2017) sicer »mediji radi gojijo predvsem senzacionalističen in nacionalno preveč senzibilen diskurz in odhod v tujino prevečkrat predstavljajo kot beg možganov. V motiviki odhajajočih pa je velikokrat prisoten tudi znaten delež tega, da bi se mladi radi priključili globalnemu kroženju znanstvenikov in 'možganov' na različnih področjih.« V zadnjem času vse številnejša diplomska, raziskovalna, magistrska dela, zaključne naloge, znanstveni članki in podobno tudi kažejo, da je problematika prisotna, pereča in da vzbuja zanimanje mladih na številnih področjih in iz različnih pogledov. Raziskave, ankete, statistike in analize pa terjajo svoj čas, da

izostrijo sliko na večrazsežni pojav, in nam zato rezultate, sicer kvalitetnejše, ponujajo z zamikom.

Kot avtorico me ob tem pojavu preveva skrb, nisem ravnodušna. Mladi odhajajo, vendar zakaj, kako to omejiti oziroma kako jih privabiti nazaj? Če želimo najti vzroke za vso nastalo situacijo, menim, da je treba začeti na začetku in ne šele v trenutku, ko je treba preživeti tudi po koncu šolanja. Del krivde leži po mojem v šolskem sistemu. Slovenski šolski sistem nujno potrebuje reforme, v smislu predrugačenja študijskih programov, da bodo bližje zaposlitvenim možnostim diplomantov: oblikovati strategijo, kakšne profile se potrebuje in kakšni diplomanti, magistri, doktorji znanosti imajo v prihodnosti sploh možnosti, da s svojo izobrazbo v Sloveniji preživijo.

Dogajanje pa se ne odvija v tem smislu. Zakaj torej razpisovati na desetine, stotine vpisnih mest na študijske programe, katerih diplomantov, magistrstov,... je na stotine že brezposelnih? Agencija za raziskovalno dejavnost financira izobraževanje mladih doktorjev znanosti in ko ti šolanje končajo, nihče ne ve, kaj bi z njimi, kar je na nek način absurdno (Marn 2012). In če sistem ni sposoben zaposlitveno sprocesirati in absorbirati toliko in toliko določenih usposobljenih profilov, je jasno, da je edina možnost zanje odhod v tujino, kar za nekatere postaja nuja, saj je to včasih edini način za preživetje. Pa ne gre za preživetje v samo banalnem smislu, da si lahko zaslužijo za hrano, avto in bivanje. Kar je tudi pomembno, je to, da gre za intelektualno preživetje. Slovenija vse več strokovnjakom postaja preveč utesnjena, zato hla, na dostopnih delovnih mestih se ne morejo izraziti do ravni, ki so jo dosegli s študijem. Mladi doma zato pogosto ne vidijo nobene perspektive (Marn 2012). Želijo si več razvoja na profesionalni ravni, razvijati se skozi raziskovanja, graditi kariero, kar pa je doma, kjer pretežno ponujajo rutinska delovna mesta, velikokrat zelo otežkočeno.

Če je del krivde strukturnega neskladja med diplomanti in zaposlitvijo na strani izobraževalnega sistema, je prav, da pogledamo še drugo plat medalje – neustrezna delovna mesta. Namreč, vse več brezposelnih mladih diplomantov kaže na to, da Slovenija ne ustvarja in ne nudi primernih delovnih mest, da bi lahko zadržala visoko usposobljene kadre, tako zelo pomembne za razvoj države, doma. Profesorica Maja Bučar iz FDV meni, da bi prav v kriznih časih bilo nujno potrebno vlagati v razvojne dejavnosti, da bi lahko prepoznali konkretna področja, kje se skriva potencial Slovenije za uspeh (Moljk 2011).

Po mnenju Krambergerja (2017) :

je pospešeni industrijski razvoj z usmeritvijo v fordizem (začelo se je med obema vojnoma, nadaljevalo v Jugoslaviji, žal pa se nadaljuje tudi v Republiki Sloveniji) tvoril vse preveč rutinskih proizvodnih in pisarniških, in vse premalo nerutinskih ter kreativnih delovnih mest. Na nek posredni način sektorska sestava gospodarstva in posledično poklicna sestava delovnih mest odraža doseženi položaj Slovenske ekonomije v mednarodni delitvi dela (odvisno tudi od zaprtosti/odprtosti ekonomije v posameznih razvojnih obdobjih). To neskladje med sfero poučevanja (šolstvo) in zaposlovanja, ob nejasnih faktorjih političnega spodbujanja gospodarstva, kaj je razvojno smiselno, kaj pa manj ali sploh ne, je v zadnjem stoletju periodično sprožilo več močnih valov odhajanja (visoko)kvalificiranih slovenskih diplomantov, ki so si poiskali svojemu znanju in izkušnjam ustrenejše delovno mesto v tujini, v bolj urbanem in post-fordističnem okolju. Namreč, zaradi pospešene mednarodne menjave je v takšnih razvitejših okoljih večina zahtevnejših mest z višjo dodano vrednostjo (v primerjavi z delovnimi mesti z nižjo dodano vrednostjo v sami proizvodnji), torej izven same ožje produkcije, že nekje v fazah sodobne fragmentirane, po različnih državah razmetane mednarodne ekonomije. Boljša delovna mesta so tako običajno locirana v razvitejših okoljih, kjer so vodilni partnerji verig vrednosti, slabša pa v manj razvitih. Ker teh ne-zgolj-produkcijskih, a donosnejših storitvenih delovnih mest v Sloveniji še vedno (ali vedno bolj) primanjkuje, najdejo diplomanti teh usmeritev z naših šol in podjetij edino ali boljšo (bolje plačano) priložnost za zaposlitev le v takšnih, bolj dinamičnih okoljih – praviloma v (urbani) tujini.

Torej, če domače znanje ni cenjeno doma, pa ga v tujini, kjer so uspeli poskrbeti za ustrezne absorpcijske kapacitete kakovostnega kadra, sprejmejo odprtih rok. V tujih državah se bolje zavedajo, da mladi, ki komaj končajo šolanje, še nimajo veliko delovnih izkušenj. A tega ne izpostavljajo kot ključni problem zaposlovanja. Tuji delodajalci brez obotavljanja vlagajo v kakovostne mlade kadre kar sami, ker se zavedajo, da jim bodo ti slej ko prej koristili, prinašali tudi dobiček, za razliko od veliko domačih delodajalcev, ki na iskalce prve zaposlitve praviloma gledajo le kot na strošek, ob stalnem jadikovanju, da mladi nimajo primernih izkušenj. V resnici jim pod pretvezo teh neupravičenih očitkov zgolj znižujejo plače proti mezdi, nižji stroški dela pa jim povečujejo možnost (višjega) dobička, namenjenega upravi in lastnikom. Za državo je torej po mojem zelo slabo, da nekoga izobražuje vrsto let, potem, ko bi bil čas, da zaposleni začne vračati nazaj, pa zanj ni primerne delovnega mesta in je

zato, če želi preživeti, prisiljen delo oditi iskat v tujino. Na drugi strani pa tuje države mlade izobražene kadre sprejemajo bolj odprtih rok, četudi selektivno, saj tako na najcenejši način pridejo do najboljših delavcev: ob veliki ponudbi aktivni delodajalec samo sproži postopke ciljne selekcije kadrov.

V naši državi nadalje torej lahko samo čakamo na kakšen ugodnejši, odločnejši sistemski preobrat v prid mladim, izobraženim, polnih idej - da bo za njih tudi tujina v prihodnje postala izbira in ne tako, kot v tem trenutku – da je velikokrat zgolj nuja. S tem bo tudi pretežno negativna konotacija bega možganov, ki pri nas zaradi opisanih razmer prevladuje, zmanjšana.

8 LITERATURA

1. Adams, Walter. 1968. *The brain drain*. New York: Collier-Macmillan.
2. *American Slovenian Education Foundation*. Dostopno prek: <http://www.uszs.gov.si/> (26. maj 2017).
3. Beine, Michel, Frederic Docquier in Hillel Rapoport. 2008. Brain drain and Human capital formation in developing Countries: Winners and Losers. *The Economical Journal* (118): 631–652.
4. Bevc, Milena. 2004. *Migracijska politika in problem bega možganov*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
5. --- 2013a. Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009 po spolu. *Teorija in praksa* (50) 1: 39–61.
6. --- 2013b. Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009 po njihovem znanstvenem področju. *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* (40): 91–111.
7. Bevc, Milena, Sonja Uršič in Boris Majcen. 2006. *Potencialni odliv človeških virov iz slovenske RRD v tujino in v druge dejavnosti v Sloveniji ter primerjava s stanjem sredi 90. let*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
8. Bevc, Milena, Klemen Koman in Nika Murovec. 2006a. *Človeški viri v razvojno-raziskovalni dejavnosti v Sloveniji in primerjava z državami EU. Stanje in emigracija*. Ljubljana. Inštitut za ekonomska raziskovanja.
9. Bevc, Milena in Marko Ogorevc. 2011. Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995–2009. *IB revija: za strokovna in metodološka vprašanja gospodarskega, prostorskega in socialnega razvoja Slovenije* 45 (4): 39–48.
10. --- 2012. Emigracija slovenskih znanstvenikov v obdobju 1995 in 2009 po vrsti raziskovalne organizacije. *Organizacija: revija za management, informatiko in kadre* 45 (1–2): A42-A54.
11. --- 2013. Ocena učinkov začasnega in trajnega odhoda raziskovalcev na matično organizacijo in širša ocena učinkov emigracije slovenskih raziskovalcev – ocene direktorjev in dekanov. *IB revija: za strokovna in metodološka vprašanja gospodarskega, prostorskega in socialnega razvoja Slovenije* 47 (3/4): 17–28.
12. Bevc, Milena in Sonja Uršič. 2013. *Selitve kot razvojni dejavnik Slovenije in njenih regij*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.

13. --- 2014. Obseg meddržavnih selitev in izobraženost selivcev ter njun vpliv na število in izobraženost prebivalcev Slovenije. *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* 37: 21–40.
14. Bhagwati, Jagdish. 2012a. *Novi beg možganov*. Dostopno prek: <https://www.finance.si/343692/Novi-beg-mozganov?cookietime=1493655963> (4. maj 2017).
15. --- 2012b. *Afriški beg možganov*. Dostopno prek: <https://www.finance.si/339264/Afriski-beg-mozganov> (4. maj 2017).
16. Bošnjak, Dragica. 2017. Se bo Slovenija odločila za pospešen beg možganov ali za kroženje znanja? *Delo*, 6. januar. Dostopno prek: <http://www.delo.si/znanje/znanost/se-bo-slovenija-odlocila-za-pospesen-beg-mozganov-ali-za-krozenje-znanja.html> (10. maj 2017).
17. Brandi, Carolina M. 2004. *The historical evolution of highly qualified migrations*. Studi Emigrazione. Volume XLI(156). Dostopno prek: http://www.irpps.cnr.it/it/system/files/The_historyofhighskilled.pdf (30. april 2017).
18. Castles, Stephen. 2000. **The Impacts of Emigration on Countries of Origin. *Local Dynamics in an Era of Globalization***. New York: Oxford University press. Dostopno prek: Google books.
19. Castles, Stephen in Mark J. Miller. 1993. *The age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: The Macmillan Press itd.
20. Cedilnik, Alenka. 2010. Migracije na danes slovenskem ozemlju v času antike. V *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 24–44. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
21. Cervantes, Mario in Dominique Guellec. 2002. *The Brain Drain: Old Myths, New Realities*. Dostopno prek: <http://search.proquest.com/openview/0a5f4bfbd5193782399ef19834cf419/1?pq-origsite=gscholar&cbl=35885> (30. april 2017).
22. Čebašek, Tilen. 2015. Izobraženi mladi se pri iskanju službe spogledujejo s tujino. *Delo*, 20. avgust. Dostopno prek: <http://www.delo.si/novice/slovenija/izobrazeni-mladi-se-pri-iskanju-sluzbe-spogledujejo-s-tujino.html> (15. april 2017).

23. Dajčman, Klavdija. 2016. Ko se vam zgodi brezposelnost. *Slovenske novice*, 28. februar. Dostopno prek: <http://m.slovenskenovice.si/lifestyle/bivanje/ko-se-vam-zgodi-brezposelnost> (3. junij 2017).
24. Daugeliene, Rasa in Rita Marcinkeviciene. 2009. Brain Circulation: Theoretical Considerations. *Inžinerine Ekonomika- Engineering Economics* 3 (63): 49–57.
25. Dente, Karen M. 2007. Scientist on the Move. *Cell* 129 (april): 15.
26. Drnovšek, Marjan. 1993. Načrti in rezultati raziskovanja slovenskega izseljenstva do leta 1941 – s posebnim poudarkom na izseljevanje v Ameriko do prve svetovne vojne. *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* 4: 11–40.
27. --- 1998. *Usodna privlačnost Amerike*. Ljubljana: Založba Nova revija.
28. --- 2001. *Vzroki izseljevanja Slovencev v zadnjih dveh stoletjih*. Dostopno prek: http://www2.arnes.si/~krsrd1/conference/Speeches/Drnovsek_slo.htm (3. maj 2017).
29. --- 2010. *Izseljevanje, »rakrana« slovenskega naroda: od misijonarja Friderika Barage do migracijske politike države Slovenije*. Ljubljana: Založba Nova revija.
30. --- 2012. *Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa v obdobju prve Jugoslavije*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
31. *Društvo v tujini izobraženih Slovencev*. Dostopno prek: <http://www.drustvovtis.si/> (24. maj 2017).
32. Engbersen, Godfried, Izabela Grabowska-Lusinska in Arjen Leerkes. 2011. *The rise of liquid migration? Old and new patterns of migration after EU enlargement*. Dostopno prek: https://cream.conference-services.net/resources/952/2371/pdf/MECSC2011_0320_paper.pdf (26. maj 2017).
33. Furlan, Ivo. 1974. Poskus opredelitve socialnih vzrokov izseljevanja slovenskih izobražencev v tujino. V *Socialnogeografski aspekti socialnega razlikovanja med slovenskimi pokrajinami: geografski simpozij ob 10-letnici Inštituta za geografijo* Univerze v Ljubljani, 150–161. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze.
34. Gantar Godina, Irena. 2004. Slovenski intelektualci – izseljenci na Hrvaškem: Jernej Francelj (1821–1889). *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* (19): 165–183.
35. --- 2005. *Slovenski izobraženci iz Prage na Hrvaško. Dve domovini, razprave o izseljenstvu* (22): 197–218.

- 36.--- 2006. Slovenski izobraženci na Hrvaškem po letu 1868: Ivan Steklasa (1848–1921). *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* (24): 153–166.
- 37.--- 2007a. Slovenian intellectuals: atypical emigrants to atypical destination. V *Historical and Cultural Perspectives on Slovenian Migration*, ur. Marjan Drnovšek, 45–66. Ljubljana: ZRC, ZRC SAZU.
- 38.--- 2007b. Fran Radešček: vpliv izseljenske izkušnje 1911–1921 na svetovnonazorsko opredelitev. *Migracijske i etničke teme* 23 (3): 269–291.
39. Giannoccolo, Pierpaolo. 2004. *The Brain Drain. A Survey of the Literature*. Dostopno prek: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1374329 (12. april 2017).
- 40.--- 2006. *The Brain Drain. A Survey of the Literature*. Dostopno prek <http://www.statistica.unimib.it/utenti/WorkingPapers/WorkingPapers/20060302.pdf> (12. april 2017).
41. *Globalna Slovenija*. Dostopno prek: <http://www.globalnaslovenija.si/> (26. maj 2017).
42. Guštin, Mitja. 2010. Odtisi prvih slovanskih narodov na območju med vzhodnimi Alpami in zgornjim Jadranom. V *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 45–58. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
43. Hollifield, James F. 2000. The politics of International Migration: How Can We »Bring the State Back In«? V *Migration theory : talking across discipline*, ur. Caroline B. Brettel in James F. Hollifield. London: Routledge.
44. *Inštitut za ekonomska raziskovanja*. Dostopno prek: <http://www.ier.si/> (24. maj 2017).
45. *Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije*. Dostopno prek : <http://isim.zrc-sazu.si/#v> (26. Maj 2017).
46. Janežič, Martina. 2016. *Izseljenska problematika v literarnih delih izbranih slovenskih in tujih avtorjev*. Magistrsko delo. Maribor: UM, Filozofska fakulteta.
47. Jošt Lešer, Valentina. 2012. Čezmejno izobraževanje in tveganja za nacionalno varnost. V *Sodobni vojaški izzivi. Znanstveno-strokovna publikacija Slovenske vojske*, ur. Andrej Osterman, 87–100. Ljubljana: Generalštab Slovenske vojske.
48. Julca, Alex. 2011. Multidimensional Re-creation of Vulnerabilities and Potential for Resilience. *International Migration* 49(s1): e30–e49.

49. Južnič, Stanislav. 2010. Migracije znanstvenikov v slovenski prostor in iz njega v beli svet. V *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec. 157–174. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
50. King, Russell. 2012. Theories and typologies of migration: an overview and a primer. *Willy Brandt Series of Working Papers in International Migration and Ethnic Relations* 3 (12): 1–48.
51. Klemenčič, Matjaž. 1993. Dosežki in načrti v raziskovanju slovenskega izseljenstva po znanstvenih disciplinah po letu 1945. V *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* (4): 41–59.
52. Klinar, Peter. 1976. *Mednarodne migracije*. Maribor: Založba Obzorja.
53. --- 1985. *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Založba Obzorja.
54. Kotnik, Mateja. 2014. Brezposelnost sili mlade, da vstrajajo v hotelu mama. *Delo*, 25. maj. Dostopno prek <http://www.delo.si/zgodbe/nedeljskobranje/brezposelnost-sili-mlade-da-vstrajajo-v-hotelu-mama.html> (5. junij 2017).
55. Kramberger, Anton. 2002. Migrational movements of the labour force : willingness to migrate and actual migration. V *Berufliche Bildung im Prozess der EU Osterweiterung : Herausforderung für die metropole Berlin*, ur. Tamara Koriath-Eckey, 197-202. Berlin: BBJ Verlag.
56. --- 2017. *Gradivo, menjava misli in mentorski napotki za pripravo naloge*. E-pošta 9. junij.
57. Kramberger, Anton in Tanja Potočnik Mesarić. 2017. *(Re)internacionalizacija sodobnih univerz: komparativna analiza skupnih (stopenjskih) študijskih programov*. Ljubljana : interno gradivo.
58. Kurekova, Lucia. 2011. *Theories of migration: Conceptual review and empirical testing in the context of the EU EastWest flows*. Paper prepared for Interdisciplinary conference on Migration. Economic Change, Social Challenge. April, 6–9, London: University College.
59. Kušar, Katja. 2016. *Zgodbe in izkušnje mladih odraslih, živečih v tujini*. Magistrsko delo. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
60. Lapuh, Lucija. 2011. Geografski vidiki sodobnega izseljevanja iz Slovenije. *Dela* (36): 69–91.
61. Lavrič, Tomaž. 2014. Slovenija = negotovost + razočaranje. *Mladina*, 28. januar. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/153341/slovenija-negotovost-razocaranje/> (3. junij 2017).

62. Ljubijankič, Zlatan. 2004. *Beg možganov in migriranje študentov iz Slovenije v tujino*. Zaključna projektna naloga. Koper: Fakulteta za management.
63. Lovšin, Alenka. 2014. *Problematika migracij mladih s terciarno izobrazbo v Sloveniji*. Magistrsko delo. Maribor: Fakulteta za organizacijske vede.
64. Lowell, B. Lindsay. 2003. *Skilled Migration Abroad or Human Capital Flight?* Dostopno prek: <http://www.migrationpolicy.org/article/skilled-migration-abroad-or-human-capital-flight> (8. maj 2017).
65. Lukšič-Hacin, Marina. 1995. *Ko tujina postane dom*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
66. --- 1999. *Multikulturalizem in migracije*. Ljubljana: Založba ZRC.
67. --- 2010. Migracije v teoretskem diskurzu. V *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 8–24. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
68. Malačič, Janez. 1993. Nekatera aktualna vprašanja demografskega in ekonomskega vidika raziskovanja slovenskega izseljenstva. V *Dve domovini, razprave o izseljenstvu* (4): 149–157.
69. --- 2003. *Demografija, teorija, analiza, metode in modeli*. Peta izdaja. Ljubljana: Ekonomska fakulteta.
70. --- 2010. Zaposlovanje tujcev in migracije v Sloveniji. V *Migranti v Sloveniji – med integracijo in alienacijo*, ur. Karmen Medica, Goran Lukič in Milan Bufon, 83–96. Koper: Univerzitetna založba Annales.
71. Mali, Franc in Vasja Vehovar. 1990. *Tretja slovenska univerza in prenos znanja*. Indikatorji raziskovalne dejavnosti. Letno poročilo. Ljubljana: RSS.
72. Mali, Franc. 1993. *Reemigracija znanstvenikov*. Teorija in praksa 30 (7–8): 656–659.
73. Marn, Urša. 2012. Adijo pamet. Mladina, 12. oktober. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/116714/adijo-pamet/> (5. maj 2017).
74. Massey, Douglas S., Joaquin Arango, Graeme Hugo, Ali Kouauci, Adela Pellegrino in J. Edward Taylor. 1993. Theories of International Migration: A review and appraisal. *Population and development review* 19 (3): 431–466.
75. Mesić, Milan. 2002. Globalizacija migracija. *Migracijske i etničke teme* 18(1): 7–22.
76. European Migration Network. 2010–2015. *Migracije in Slovenija*. Dostopno prek <https://emm.si/migracije-in-slovenija/> (16. maj 2017).

77. Ministrstvo za notranje zadeve Republike Slovenije. 2013. *Privabljanje visokokvalificiranih in kvalificiranih državljanov tretjih držav*. Dostopno prek: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/attracting/24b.slovenia_emnstudy_attractinghighlyskilled_sl.pdf (29. april 2017).
78. Moljk, Katja. 2011. *Beg možganov v Sloveniji*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
79. Mulec, Breda. 2011. Kroženje možganov: nov cilj v povezovanju držav z diasporami. *Dve domovini razprave o izseljenstvu* (33): 109–122.
80. Nidorfer, Matjaž. 2005. Kako ustaviti beg slovenskih možganov. *Gospodarski vestnik*. 54 (5): 10–15.
81. OECD. 2002a. *Policy Brief: International Mobility of the Highly Skilled* – OECD. --- 2002b. *International Mobility of the Highly Skilled*. Paris: OECD.
82. --- 2008a. *International migration outlook 2008*. Paris: OECD.
83. --- 2008b. *The global competition for talent: mobility of the highly skilled*. Paris: OECD.
84. --- 2011. *International migration outlook 2011*. Paris: OECD.
85. Ograjenšek, Irena, Polona Domadenik, Tjaša Redek, Jože Sambt in Katarina Katja Mihelič. *Podatkovne osnove za sistematično spremljanje bega možganov: primer mladih raziskovalcev v Sloveniji*. Dostopno prek: http://www.stat.si/StatisticniDnevi/Docs/Radenci2011/Ograjensek%20et%20al_Beg%20mozganov-prispevek.pdf (28. april 2017).
86. Pajnik, Mojca in Simona Zavrtnik Zimic. 2003. Med Globalnim in lokalnim v sodobnih migracijah. V *Migracije, globalizacija, Evropska unija*, ur. Romana Bešter 5–14. Ljubljana: Mirovni inštitut.
87. Pirc, Damjan. 2010. *Beg možganov znotraj Slovenije*. Zaključna projektna naloga. Koper: Fakulteta za management Koper.
88. Pisk, Rok. 2016. *Intervju z Dejanom Valentinčičem v petih delih*. Dostopno prek: <http://www.globalnaslovenija.si/2016/12/24/ljudje-se-selimo-od-kar-obstajamo/> (13. maj 2017).
89. Podemski, Krysstof. 2006. *Migration of Highly Skilled Workers at the Turn of the 21st Century*. Literature Review. Dostopno prek :

- <http://www.mundus.amu.edu.pl/EHEW2/book/Brain%20drain%20-%20gain%20literature%20review.pdf> (10. maj 2017).
90. Pušnik, Tomaž. 2016. *Mobilna Evropska unija*. Ljubljana: Založba FDV.
91. Raghuram, Parvati. 2008. Governing the mobility of skills. *Governing international labour migration: Current issues, challenges and dilemmas* (26): 81–94.
92. Rapoport, Hillel. 2004. *Who is Afraid of the Brain Drain? Human Capital Flight and Growth in Developing Countries*. Palo Alto CA: Stanford Institute for Economic Policy Research.
93. Regets C., Mark. 2001. *Research and Policy Issues in High-Skilled International Migration: A Perspective with Data from The United States*. Discussion Paper (366). Dostopno prek: <http://ftp.iza.org/dp366.pdf> (30. april 2017).
94. Rizvi, Fazal. 2005. Rethinking »Brain Drain« in the Era of Globalisation. *Asia Pacific Journal of Education* 25(2): 175–192.
95. Sager, Alex. 2014. Reframing the brain drain. *Critical Review of International Social and Political Philosophy* 17 (5): 560–579.
96. Santos, Boaventura de Sousa. 2002. Procesi globalizacije. *Reč* 68 (14): 5–65. Dostopno prek: <http://www.womenngo.org.rs/feministicka/tekstovi/boaventura-de-soza-santos.pdf> (5. maj 2017).
97. Sassen, Saskia. 2000. Womens burden: counter-geographies of globalization and the feminization of survival. *Journal of international affairs*: 503–524.
98. --- 2005. Regulating Immigration in a Global Age: A New Policy Landscape. *Parallax* 11 (1): 35–45.
99. Simoniti, Vasko. 2010. O toleranci in migracijah v zgodnjem srednjem veku. V *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 78–101. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
100. Spring, Joel. 2015. *Globalization of Education: An Introduction. Second Edition*. New York: Reutledge. Dostopno prek: <https://www.google.com/books> (2. maj 2017).
101. Straubhaar, Thomas. 2000. *International Mobility of the Highly Skilled: Brain Gain, Brain Drain or Brain Exchange* (88): Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv. Dostopno prek <http://opus.zbw-kiel.de/volltexte/2003/695/pdf/88.pdf> (15. maj 2017).

102. Šter, Jože. 1974. Otekanje slovenske pameti. *Teorija in praksa* 11 (11/12): 1074–1090.
103. Štih, Peter. 2010. Migracije in oblikovanje kompleksnega kulturnega prostora med vzhodnimi Alpami in severnim Jadranom v srednjem veku. V *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*, ur. Peter Štih in Bojan Balkovec, 59–78. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
104. Tomšič, Ivan. 1939. Nekaj misli glede znanstvenega dela o inozemskih Jugoslovanih. *Slovenski pravnik* VIII (11–21): 286–298.
105. Tung, Rosalie L. 2008. Brain circulation, diaspora, and international competitiveness. *European Management Journal* 26 (5): 298–304.
106. *Urad RS za Slovence v zamejstvu in po svetu*. Dostopno prek: <http://www.uszs.gov.si/> (16. maj 2017)
107. Verginella, Marta. 2016. *Aleksandrinke med mitom in resničnostjo*. Dostopno prek https://www.openstarts.units.it/dspace/bitstream/10077/12753/1/verginella_153-175.pdf (13. maj 2017).
108. Wikigender. 2015. *Brain drain as Migration*. Dostopno prek: <http://www.wikigender.org/wikigender-org/about/> (16. maj 2017).